

حق مؤلف در محیط دیجیتال

داریوش مطلبی^۱

چکیده

حق مؤلف را حمایت قانونی از ناشر یا پدیدآورنده از طریق ممانعت از تهیه نسخه غیرقانونی و غیرمجاز از آثار آنان تعریف می‌کنند. حمایت از حق مؤلف گستره وسیعی از فعالیت‌های خلاقانه بشر را دربرمی‌گیرد. رشد روزافزون نشر و انتقال اطلاعات از طریق رسانه‌ها و در محیط‌های مختلف، ضرورت تغییر و روزآمدسازی قوانین حق مؤلف را بیشتر می‌کند. با ورود به عصر دیجیتال قوانین حق مؤلف سنتی در مواجهه با نیازهای دنیای جدید، با مشکلات زیادی روبه‌رو شده است. در این مقاله سعی شده است علاوه بر تعریف حق مؤلف و بیان تاریخچه شکل‌گیری آن، به مشکلات مربوط به قوانین حق مؤلف در ایران، و همچنین مشکلاتی که حق مؤلف در محیط الکترونیکی دارد، پرداخته شود. همچنین این نکته که کاربران اینترنت تا چه اندازه مجاز به تکثیر منابع الکترونیکی هستند، و نیز چگونگی نظارت بر این موضوع و سایر دغدغه‌های حق مؤلف در محیط دیجیتال به بحث گذاشته شده است. پرداختن به جدیدترین قوانین حق مؤلف و مواد تحت حمایت قانون حق مؤلف در محیط اینترنت، اصطلاحات مرسوم در این حوزه، و امنیت اطلاعات در محیط دیجیتال از دیگر مباحث مطرح شده در این مقاله است.

کلیدواژه‌ها

حق مؤلف، کپی رایت، حق مؤلف در اینترنت، حق مؤلف در ایران، استفاده منصفانه

مقدمه

ساخت. رشد باسوادی نیز تقاضای گسترده برای کتاب‌های چاپی را در پی داشت. حمایت از حقوق مؤلفان و ناشران در برابر نسخه‌برداری غیرمجاز، به‌عنوان اصلی مهم

پیدایش حق مؤلف با پیشرفت صنعت چاپ ارتباط بسیار نزدیکی دارد، چرا که این صنعت تولید سریع و ارزان کتاب را ممکن

۱. عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرری و دانشجوی دکتری کتابداری و اطلاع‌رسانی واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی dariushmatlabi@yahoo.com

و ابزاری برای «در دسترس عموم قراردادادن آثار» مورد توجه قرار گرفت و باعث شد تا اولین قانون حق مؤلف وضع شود.

«قانون آن»^۲ که پارلمان انگلیس در ۱۷۱۰ وضع کرد، اولین قانون حق مؤلف در دنیا به‌شمار می‌آید؛ درحقیقت در این قانون ابتدایی‌ترین نوع حق مؤلف برای پدیدآورندگان تدوین شد. از آن زمان تاکنون قوانین و معاهدات بسیاری در کشورهای مختلف دنیا و در سطوح بین‌المللی وضع شد و مورد حمایت قرار گرفت. این قوانین تا حد زیادی در حل مشکلات مربوط به حق مؤلف موفق بوده‌اند.

حمایت از حق مؤلف گستره وسیعی از فعالیت‌های خلاقانه بشر را دربرمی‌گیرد. رشد روزافزون نشر و انتقال اطلاعات از طریق رسانه‌ها و در محیط‌های مختلف، ضرورت تغییر و روزآمدسازی قوانین حق مؤلف را بیشتر می‌کند، تا جایی که به نظر می‌رسد با ورود به عصر دیجیتال، قوانین حق مؤلف سنتی در مواجهه با نیازهای دنیای جدید، با مشکلات زیادی روبه‌رو خواهد شد. رشد فناوری دیجیتالی، اشاعه و بهره‌گیری از آفریده‌های فکری تحت حمایت را به‌صورت دیجیتالی و از طریق شبکه‌های دوسویه امکان‌پذیر می‌سازد. از آنجا که انتقال متن، صدا، تصویر، و برنامه‌های رایانه‌ای از طریق اینترنت به امری معمول بدل شده است، این فرایند ممکن است به‌زودی و با رفع محدودیت‌های فنی ناشی از کوچکی مجاری برای انتقال آثار تحت حمایت حق مؤلف،

رفته رفته بخش عمده‌ای از مبادلات اینترنتی را به خود اختصاص دهد. بنابراین، بسیار حیاتی است که نظام‌های حقوقی تغییر یابند تا بتوان در برابر فناوری‌های نوین واکنش مؤثر و مناسبی نشان داد و ابزار لازم برای تداوم و تقویت فرایند توسعه صنایع فرهنگی و اطلاع‌رسانی را، که از حمایت حق مؤلف و حقوق جانبی برخوردارند، فراهم آورد.

تنها با ارائه اختیارات معقول به صاحبان حقوق برای کنترل فرایند بهره‌گیری از آثار و نیز فراهم‌آوری امکان کسب درآمد از طریق این آثار است که می‌توان انگیزه تولید و توزیع آثار فکری خلاقه را تقویت کرد. درعین حال می‌توان بین حقوق خصوصی و منافع عمومی نیز توازن معقولی برقرار کرد. در این نوشته واژه «حق مؤلف» معادل واژه «حق نشر» یا معادل واژه انگلیسی *Copy right* است.

حق مؤلف چیست؟

در منابع مختلف تعاریف متفاوتی برای حق مؤلف ارائه شده است که بررسی همه آنها از حوصله این بحث خارج است. در اینجا به دو تعریف اشاره می‌کنیم: «حمایت قانونی از ناشر یا پدیدآورنده از طریق ممانعت از تهیه نسخه غیرقانونی و غیرمجاز از آثار آنان» (۱۹: ذیل "حق مؤلف")؛ و «امتیاز و حق انحصاری بهره‌برداری و فروش یک اثر که از طریق دولت به یک نویسنده، آهنگ‌ساز، هنرمند، و جز آن و وارثین آنها اعطا می‌شود به‌نحوی که می‌توانند هر بار که اثر چاپ می‌شود حق تألیف آن را دریافت کنند و

2. The Statute of Anne

هیچ کس بدون اجازه مؤلف یا وارثین او حق چاپ و استفاده از اثر را نداشته باشد» (۹: ذیل "حق مؤلف").

با دقت در تعاریف ارائه شده درمی یابیم که حق مؤلف گستره وسیعی از آثار را دربرمی گیرد. در حقیقت حق مؤلف همه آثاری را که حاصل خلاقیت فکری بشر است، دربرمی گیرد و با گسترش دامنه دانش و ابداع رسانه های جدید، حوزه آن نیز گسترده تر می شود.

تاریخچه حمایت از حق مؤلف در جهان

همان طور که اشاره شد، با ابداع صنعت چاپ و افزایش شمارگان کتاب ها و در نتیجه، رشد میزان تقاضای کتاب، تکثیر غیرمجاز آثار نیز افزایش یافت. در نتیجه، پدیدآورندگان متضرر شدند. در اینجا بود که حق مؤلف و حمایت از پدیدآورندگان و ناشران در برابر تکثیر غیرمجاز آثار مطرح شد.

«قانون آن»، اولین قانون حق مؤلف در جهان به شمار می آید. این قانون پیش بینی می کرد که پس از گذشت زمانی مشخص، که در قانون تصریح شده است، امتیاز واگذار شده به ناشر برای نشر و توزیع آثار، به نویسنده باز می گردد و او می تواند این حق را به ناشر دیگری واگذار کند. این قانون، مؤلف را به عنوان دارنده حق صدور مجوز نسخه برداری از اثر به رسمیت شناخت.

از اینجا بود که قانون حق مؤلف به سایر کشورها نیز راه یافت. در دانمارک و به دستور پادشاه آن کشور، در ۱۷۴۱، حقوق مؤلفان به رسمیت شناخته شد. ایالات متحده

امریکا در ۱۷۹۰ اولین قانون فدرال خود را درخصوص حق مؤلف منتشر کرد. در فرانسه پیش از انقلاب (قبل از ۱۷۸۹)، حق مؤلف به ناشرانی تعلق داشت که پادشاه امتیاز نشر اثر را به آنان اعطا کرده باشد. در طول انقلاب فرانسه، دو مصوبه [در سال های] ۱۷۹۱ و ۱۷۹۳، درباره حمایت از مؤلفان و آثار ادبی و هنری وضع شد. در آلمان، یعنی جایی که صنعت چاپ از آنجا آغاز شد، اصول حق مؤلف، ابتدا به صورت قواعدی تدوین شد که توافقاتی نشر را تنظیم می کرد. در اواسط قرن نوزدهم میلادی، در ایالات مختلف آلمان قوانینی وضع شد که مؤلفان را به عنوان دارندگان حقوق آثار خود به رسمیت می شناخت. در همین دوران، در اتریش و اسپانیا نیز قوانینی وضع شد. همچنین در برخی کشورهای امریکای لاتین - و به دنبال استقلال آنها - قوانینی ملی تدوین و تصویب شد: شیلی، ۱۸۳۴؛ پرو، ۱۸۴۹؛ آرژانتین، ۱۸۶۹؛ و مکزیک، ۱۸۷۱ (۳: ۸۸). از آنجا که همه این قوانین مصوب، ملی بودند و قوانین حق مؤلف آنها فقط در سطح همان کشور رسمیت و اعتبار داشت، برای حمایت از آثار در سطحی بین المللی باید موافقت نامه هایی در بین کشورهای مختلف منعقد می شد.

در اواسط قرن نوزده، اولین موافقت نامه حق مؤلف در بین کشورهای اروپایی منعقد شد، اما چندان دوامی نداشت. در ۱۸۸۶ در برن (سوئیس) اولین موافقت نامه بین المللی برای حمایت از حق مؤلف منعقد شد و به تصویب رسید. این موافقت نامه به «میثاق برن برای حمایت از آثار ادبی و هنری» شهرت

یافت. کشورهای تصویب‌کننده این معاهده اتحادیه برن را تشکیل دادند تا حمایت همه کشورهای عضو از حق مؤلف را تضمین کنند. سازمان جهانی مالکیت معنوی در ژنو (سوئیس) مسئول اجرای معاهده برن است.

با توجه به تغییرات اساسی در ابزار خلق آثار و استفاده و توزیع آثار ادبی و هنری، که طی سالیان به وقوع پیوسته و بیشتر ناشی از پیشرفت فناوری بوده است، متن معاهده برن تنظیم شده در سال ۱۸۸۶ تاکنون چندین بار مورد تجدیدنظر قرار گرفته است. اولین تجدیدنظر اساسی در این معاهده در سال ۱۹۰۸ در برلین صورت گرفت. تجدیدنظرهای بعدی آن عبارتند از: رم، ۱۹۲۸؛ بروکسل، ۱۹۴۸؛ استکهلم، ۱۹۶۷؛ و پاریس، ۱۹۷۱ (۱۰:۱۳).

در حال حاضر، تقریباً ۱۲۷ کشور در معاهده برن عضو هستند که در سال‌های اخیر رشد تعداد اعضا سرعت یافته است. افزایش تعداد اعضای این معاهده علل مختلفی دارد: نخست، آگاهی فزاینده از این مطلب که حمایت از حق مؤلف می‌تواند در نظام تجارت جهانی نقش عمده‌ای داشته باشد؛ و دوم اینکه، تجارت بین‌المللی کالا و خدمات با حقوق مالکیت معنوی، تجارتی پر رونق در سطح جهان است و کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه نیز دریافته‌اند که حمایت مؤثر از حقوق مالکیت معنوی به نفع آنهاست.

موافقت‌نامه دیگر، درباره جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت معنوی، موافقت‌نامه تریپز^۳ (۱۹۹۳) نام دارد که مقررات اصلی

سند پاریس در معاهده برن را دربردارد. این معاهده دلیلی روشن بر اهمیتی است که امروزه بسیاری از کشورهای جهان برای حمایت از مالکیت معنوی قائل‌اند.

موافقت‌نامه تریپز، که به‌عنوان بخشی از «دور مذاکرات اروگوئه» زیرنظر گات سابق (سازمان تجارت جهانی کنونی) منعقد شد، مقرراتی در مورد حمایت از حق مؤلف را نیز دارد. به موجب این سند، حقوق مؤلف نموده‌ها و جلوه‌های اثر را دربرمی‌گیرد نه نظریه‌ها، رویه‌ها، روش‌های اجرا یا مفاهیم ریاضی آن را (یعنی حق مؤلف نموده‌ها و جلوه‌های فعلیت‌یافته را شامل می‌شود نه فکر و اندیشه و رویه محض را) (۱۰:۲۰).

با گذشت زمان، علاوه بر حمایت از حقوق مؤلفان، حقوق سایر عوامل تولید اثر از جمله اجراکننده، تولیدکننده، سازمان‌های پخش، و ناشر نیز مورد توجه قرار گرفت. از این رو، میثاق‌هایی بین‌المللی در زمینه حقوق تبعی منعقد شدند. از جمله این میثاق‌ها می‌توان به معاهده بین‌المللی حمایت از اجراکنندگان و تولیدکنندگان صوت‌نگاشت‌ها^۴ و سازمان‌های پخش (رُم ۱۹۶۸ - میثاق رُم)؛ معاهده حمایت از تولیدکنندگان صوت‌نگاشت‌ها در مقابل نسخه‌برداری غیرمجاز از صفحات آنها (ژنو، ۱۹۷۱، میثاق صوت‌نگاشت‌ها)؛ و میثاق مربوط به توزیع و پخش علائم حامل برنامه از طریق ماهواره‌ها (بروکسل ۱۹۷۴، معروف به میثاق ماهواره‌ها) اشاره کرد. درحقیقت تجدیدنظر در قوانین و ایجاد میثاق‌هایی چون رُم، بروکسل، و تریپز حاصل تغییراتی است

3. TRIPS=Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights

4. Phonograms

که در بسترهای اطلاعاتی و نیازهای ناشی از توسعه فناوری به وجود آمده است.

پیشرفت‌های فنی، تجاری، و نحوه عمل (از جمله فناوری‌های تکثیر و چاپ^۵؛ فناوری ویدئویی؛ نوارهای کاست صوتی و تصویری که سیستم‌های ضبط خانگی را تسهیل می‌کنند؛ پخش ماهواره‌ای و تلویزیون کابلی و اهمیت رو به افزایش برنامه‌های رایانه‌ای؛ آثار رایانه‌ای؛ و داده‌های آماری و سیستم‌های انتقال دیجیتال مانند اینترنت) تأثیرات ژرفی بر شیوه‌های تولید، استفاده، و توزیع آثار بر جای نهاده‌اند.

در خلال فعالیت‌های مقدماتی که به تولید اسناد جدیدی انجامید، مشخص شد که مهم‌ترین و مشکل‌ترین وظیفه کمیته تدوین قوانین حق مؤلف، ابهام‌زدایی از قواعد موجود و پیشنهاد برای قواعد جدید در پاسخ به سؤالاتی است که در مورد فناوری‌های دیجیتال، به ویژه اینترنت، مطرح شده است. موضوعاتی که در این حوزه مورد بررسی قرار گرفت «دستور کار دیجیتال» نامیده شد. این اقدام باعث شد دو عهدنامه جدید به نام‌های «عهدنامه حق مؤلف و ایپو (دبلیو.سی.تی.)»^۶ و «عهدنامه اجراها و صوت‌نگاشت‌ها (دبلیو.پی.پی.تی.)»^۷ در کنفرانسی دیپلماتیک، که در تاریخ ۲ الی ۲۰ دسامبر ۱۹۹۶ برگزار شد، تصویب شود.

مهم‌ترین ویژگی عهدنامه‌های جدید آن است که هر دو دربردارنده مقرراتی هستند که برای عصر رایانه قواعد جدیدی را مطرح

می‌کنند. با پیوستن به این عهدنامه، کشورها در موقعیتی قرار می‌گیرند که می‌توانند در شبکه‌های اطلاعاتی روبه رشد که اصطلاحاً «شاهراه اطلاعاتی» نامیده می‌شود مشارکت داشته باشند (۱۰: ۳۷).

تاریخچه حمایت از حق مؤلف در ایران

درحالی‌که قانون حق مؤلف در اروپا و امریکا بیش از دو قرن سابقه دارد، نخستین رویکرد قانونی به این مقوله در ایران را باید در مواد ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، و ۲۴۸ از فصل یازدهم مبحث دسیسه و تقلب در کسب و تجارت از قانون جزا، مصوب ۱۵ مرداد ۱۳۱۰ جست‌وجو کرد. این مواد، برای چاپ بدون مجوز اثر یا تصنیف، استفاده از آثار مؤلف و مصنف اثر بدون ذکر مأخذ، فروش یا وارد خاک کشورکردن اثر، و چاپ تألیف یا تصنیف فرد دیگری با نامی غیر از نام صاحب اثر، پرداخت غرامت پیش‌بینی کرده است. علاوه بر این مقررات، طی دهه‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۲۰، چندین عهدنامه دوجانبه با کشورهای آلمان، اسپانیا، و ایتالیا به امضا رسید. در عهدنامه ایران و آلمان قید شده بود که اتباع دو کشور در صورت تصویب قانون حق مؤلف، از مزایای آن برخوردار و دارای حقوق مساوی خواهند بود.

به دنبال گسترش ارتباطات فرهنگی بین‌المللی و مشروط بودن این ارتباطات ازسوی برخی دولت‌های خارجی به تصویب

5. Reprography

6. WIPO Copyright Treaty (WCT)

7. WIPO Performances and Phonograms Treaty (WPPT)

قانون خاصی برای حمایت از پدیدآورندگان؛ و نیز شمار فراوان شکایت‌های رسیده به دادگستری و ناتوانی مواد قانونی موجود، در پاسخگویی به این مشکلات، تدوین قانونی جامع در این خصوص ضرورت یافت. از این رو، در سال ۱۳۳۴، ۲۲ تن از نمایندگان مجلس شورای ملی طرحی در ۹ ماده و ۲ تبصره تقدیم مجلس کردند. این طرح نارسایی‌ها و کاستی‌هایی اساسی داشت از جمله: همه آثار ادبی و هنری را دربر نمی‌گرفت، به حقوق معنوی صاحب اثر اشاره نداشت، مبدأ برقراری حق مؤلف تعیین نشده بود، بین کمترین و بیشترین مجازات پیش‌بینی شده تناسبی وجود نداشت، به ثبت رسیدن اثر را موجب حق قلمداد کرده بود، و اشکالات دیگری از این قبیل. به همین دلیل، طرح مذکور پس از مطرح شدن در جلسه علنی به کمیسیون فرهنگی ارجاع و در همان کمیسیون به فراموشی سپرده شد. دو سال بعد، در سال ۱۳۳۶، دولت لایحه قانونی دیگری موسوم به «لایحه تألیف و ترجمه» را به مجلس سنا ارائه کرد که از ۱۶ ماده و ۳ تبصره تشکیل شده بود. با توجه به اشکالات محتوایی موجود، این لایحه نیز همانند طرح قبلی عقیم ماند. «لایحه قانونی حفظ حقوق مؤلف» به‌عنوان حاصل مطالعات کمیسیون‌های فرهنگ و دادگستری مجلس سنا، که در اواخر بهمن ۱۳۳۸ در ۱۸ ماده و ۱ تبصره تهیه شده بود نیز به سرنوشتی مشابه دچار شد. در سال ۱۳۴۲ نیز وزارت اطلاعات، طرحی با عنوان «مالکیت ادبی و هنری» در ۹۷ ماده تهیه کرد که راه به جایی نبرد. در ۱۳۴۶، وزارت فرهنگ و هنر، لایحه‌ای درباره حق مؤلف تهیه کرد،

حزب ایران نوین آن را بررسی و در آبان ماه ۱۳۴۷ وزارت فرهنگ و هنر آن را تقدیم مجلس کرد. سرانجام این تلاش‌ها در یازدهم دی ماه ۱۳۴۸ به بار نشست. «قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان»، به‌عنوان نخستین قانون مستقل درخصوص پدیدآورندگان از تصویب مجلس شورای ملی گذشت و به موجب ماده ۳۲ این قانون، مواد ۲۴۵ تا ۲۴۸ قانون جزا فسخ شد. آیین‌نامه اجرایی آن نیز در تاریخ ۴ دی ماه ۱۳۵۰ به تصویب هیئت وزیران رسید (۱: ۴۸).

بر اساس ماده ۲۲ قانون مذکور، حقوق مادی پدیدآورنده موقعی از حمایت این قانون برخوردار خواهد بود که اثر برای نخستین بار در ایران چاپ یا پخش یا اجرا شده باشد و قبلاً در هیچ کشوری چاپ یا نشر یا پخش یا اجرا نشده باشد.

از آنجاکه در قانون حمایت از مؤلفان و مصنفان و هنرمندان، حقوق پدیدآورندگان سایر کشورها در نظر گرفته نشده بود، مراجعات و مکاتبات متعددی از سوی کشورها و مراجع بین‌المللی صورت گرفت و شماری از دعاوی نیز از سوی مؤلفان خارجی در دادگاه‌های ایران اقامه گردید. دولت ایران در سال ۱۹۵۸ (۱۳۳۷ ش.) به معاهده پاریس پیوست که در ارتباط با مالکیت‌های صنعتی، تجاری، و کشاورزی است.

قانون سال ۱۳۴۸ اعتراض برخی از گروه‌های ذی‌نفع به‌ویژه مترجمان را برانگیخت، زیرا به‌نظر آنها این قانون به صراحت از کارهای فرعی یعنی ترجمه و

اقتباس حمایت نمی‌کرد. به همین دلیل دولت در صدد برآمد تا همین قانون را اصلاح کند، اما چون تصور می‌شد این اصلاحات نمی‌تواند سایر اشکالات وارده به قانون را رفع کند، در نتیجه در سال ۱۳۵۱ لایحه مستقلی به نام «قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی» به مجلس ارائه و در نهایت در سال ۱۳۵۲ قانونی به همین نام تصویب شد.

این قانون که تکثیر کتاب‌ها و نشریات به همان زبان و شکل چاپ شده، و نسخه‌برداری یا ضبط یا تکثیر آثار صوتی را به قصد بهره‌برداری مادی از آنها (مواد ۲ و ۳) ممنوع کرده بود، ضمن پای‌بندی به همه مفاد قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان، حمایت از تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی بیگانه را - مطابق ماده ۶ - منوط به وجود عهده‌نامه یا معاهده متقابل دانست.

به موجب دو قانون مذکور (۱۳۴۸ و ۱۳۵۲) که هر دوی آنها هنوز هم از قوت قانونی برخوردارند از نوشته‌های علمی، فنی، ادبی، و هنری گرفته تا آثار موسیقایی، دیداری - شنیداری، آثار عکاسی، نقاشی، معماری، و طرح‌های مهندسی حمایت می‌شود.

پس از پیروزی انقلاب، مسئله حق مؤلف در هاله‌ای از ابهام فرو رفت، چرا که بر اساس نظر حضرت امام خمینی (ره) که در کتاب *تحریر الوسیله* ذکر شده است، رعایت حق مؤلف و حق چاپ الزام‌آور شمرده نمی‌شد (۵: ۶۲۶).

تردید درباره اعتبار یا بی‌اعتباری قانون حمایت از حقوق مؤلفان همچنان ادامه

داشت. در سال‌های ۱۳۷۰ و ۱۳۷۱، با توجه به استفتائات انجام گرفته از فقها، شبهه غیرشرعی بودن حق مؤلف به ضعف گرایید، اما ابهام و بی‌اطمینانی دست‌اندرکاران نشر و هنر همچنان به قوت خود باقی بود، تا اینکه وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی آن زمان، علی لاریجانی، در نامه‌ای به رئیس قوه قضاییه با اظهار اینکه قوانین مصوب در مورد حقوق پدیدآورندگان از سوی پاره‌ای محاکم مورد توجه قرار نمی‌گیرد، حمایت از ناشران، مؤلفان، مترجمان، و سازندگان آثار سمعی و بصری را خواستار شد. آیت الله یزدی، وزیر وقت قوه قضاییه، قانونی بودن قوانین مصوب سال‌های ۱۳۴۸ و ۱۳۵۲ را مورد تأکید قرار داد (۱: ۵۱).

در ۱۳۷۹ آخرین رخداد حقوقی با نام «قانون حمایت از نرم‌افزارهای رایانه‌ای» به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. با تصویب این قانون، حوزه حمایت ملی از مالکیت فکری در ایران گسترش یافت و اکنون تقریباً همه زمینه‌های لازم را در برمی‌گیرد. بر اساس این قانون «هرگونه دخل و تصرف غیرمجاز از طریق ورود یا خروج، ضبط و ذخیره، پردازش و انتقال داده‌ها و نرم‌افزارهای رایانه‌ای، ایجاد یا ورود انواع ویروس‌های رایانه‌ای، و امثال آن جرم محسوب می‌شود؛ و مرتکب، علاوه بر جبران خسارت وارده، به مجازات حبس از سه ماه تا یک سال و یا جزای نقدی از یکصد هزار تا ده میلیون ریال محکوم خواهد شد».

با توجه به عضویت ایران در کنوانسیون پاریس، در هفته پایانی سال ۱۳۸۰ (برابر

اواسط ماه مارس ۲۰۰۲)، جمهوری اسلامی ایران به جمع امضاکنندگان کنوانسیون تأسیس سازمان جهانی مالکیت فکری پیوست و رسماً به عضویت این سازمان درآمد. این آخرین اقدام دولت ایران در پیوستن به سازمانی بین‌المللی بود که با هدف حمایت از مالکیت فکری صورت گرفت (۱۱: ۲۷).

چنانچه قوانین در عمل و اجرا با مشکل روبه‌رو نشوند و محاکم و داوران بتوانند بر اساس مفاد آنها رأی مناسبی صادر کنند، می‌توان حقوق پدیدآورندگان ایرانی را در محدوده قانونی کشورتأمین و تضمین کرد، لازم به ذکر است که همه قوانین موجود - فارغ از شکل رسانه - در مورد نشر الکترونیکی و کتاب دیجیتال نیز صادق است. ناگفته نماند که نارسایی‌هایی در قوانین فعلی حقوق مؤلف وجود دارد که به صورت خلاصه به آنها اشاره می‌کنیم.

نارسایی‌های قوانین حق مؤلف در ایران (قانون‌های ۱۳۴۸ و ۱۳۵۲)

۱. برخی از قواعد مهم حق مؤلف و هنرمند صریح نیستند، مانند این قاعده که «حمایت به شکل اثر، صرف‌نظر از محتوای آن، تعلق می‌گیرد و فکر بدون شکل به دارایی عمومی تعلق دارد و همه می‌توانند از آن برخوردار شوند». یا این قاعده که «اثری از حمایت قانون برخوردار می‌شود که اصیل باشد و اصالت در اینجا دارای مفهومی مشخص است نه نوعی؛ یعنی شرط حمایت آن است که اثر مظهر شخصیت پدیدآورنده باشد، اما تازگی آن از لحاظ موضوع شرط نیست». مثلاً اگر

دو نقاش، یکی پس از دیگری، از یک منظره طبیعی تابلوهای مشابهی بکشند، بی‌آنکه یکی از دیگری تقلید کند، هر دو اثر اصیل تلقی می‌شوند و مورد حمایت قانون‌اند، هر چند که تابلوی دوم از لحاظ موضوع تازگی ندارد.

۲. حقوق معنوی پدیدآور تعریف نشده است.

۳. در قوانین ایران قرارداد چاپ و نشر تنظیم نشده است. به دیگر سخن، هیچ مفادی درباره قرارداد در قانون وجود ندارد. در حالی که قانون‌گذار باید برای حمایت از حقوق پدیدآورندگان و ناشران و تنظیم روابط آنان مقرراتی را وضع کند مثل مفادی که در قوانین کشورهای پیشرفته (مانند فرانسه) وجود دارد.

۴. مدت حمایت از حقوق مؤلف و هنرمند تا ۳۰ سال بعد از فوت پدیدآور است، در حالی که در کنوانسیون‌های بین‌المللی و قوانین اغلب کشورها این مدت ۵۰ سال است.

۵. قوانین ایران درباره آثاری که بدون نام پدیدآورنده یا با نام مستعار منتشر می‌شوند ساکت است، در حالی که در قوانین کشورهای توسعه‌یافته مقرراتی در این زمینه وضع شده است.

۶. قوانین ایران ذکر مأخذ در مورد جزوهای درسی را، که بدون قصد انتفاع منتشر می‌شوند، لازم ندانسته است. (ماده ۷)، که البته قاعده مناسبی به نظر نمی‌رسد چرا که می‌تواند باعث سوءاستفاده شود.

۷. قوانین ایران از آثار اتباع بیگانه به اندازه کافی حمایت نمی‌کند. یعنی اگر اثری برای

اولین بار در خارج از ایران منتشر شده باشد مورد حمایت قانون نخواهد بود (ماده ۲۶)؛ با وجود این، اگر حق مؤلف را از حقوق طبیعی بدانیم، نباید بین افراد خودی و بیگانه تفاوتی قائل شویم. همچنین هماهنگی با جامعه بین‌المللی و حمایت از آثار اتباع ایران در خارج از کشور اقتضا می‌کند که قوانین ایران از آثار فکری بیگانگان، به شرط رفتار متقابل، حمایت کنند (۱۳: ۵۵).

۸. بند ۱۱ ماده ۲ قانون مصوب سال ۱۳۵۲ «اثر فنی که جنبه ابداع و ابتکار داشته باشد» را جزء آثار مورد حمایت قانون قرار داده اما منظور از «اثر فنی که جنبه ابداع و ابتکار داشته باشد» را مشخص نکرده است. آیا این اثر جزء آثاری است که در بندهای دیگر ذکر شده است؟ اگر چنین است و اثر جنبه ادبی و هنری نداشته و صرفاً فنی است، در این صورت در قلمرو قانون مؤلفان و مصنفان قرار نخواهد گرفت و به مالکیت صنفی تعلق داشته و مشمول قانون ثبت علائم و اختراعات خواهد شد (۲۳: ۶۷).

در کشورهای مختلف دنیا سعی شده است تا قوانین با پیشرفت‌های فناوری همگام باشند، اما این مسئله در ایران زیاد مورد توجه قرار نگرفته است. مثلاً درباره محیط دیجیتال قوانینی وجود ندارد. البته قوانین موجود در محیط دیجیتال نیز صادق‌اند، اما محیط دیجیتال به قوانینی فراتر از قوانین کنونی نیاز دارد.

با توجه به جدید بودن بحث‌های مربوط به محیط دیجیتال، به‌ویژه حقوق مؤلف در آن، پیش‌بینی‌های لازم در این خصوص صورت

نگرفته است. در بخش‌های بعدی سعی خواهد شد تا درباره حق مؤلف و شرایط آن در محیط دیجیتال بیشتر بحث شود.

حق مؤلف در محیط دیجیتال

مالکیت معنوی این مفهوم را به ذهن متبادر می‌سازد که مالک سرمایه‌های معنوی یا افکار و عقاید منتشره چه کسی است. گرچه اطلاق کلمه «مالکیت» در این موارد چندان صحیح به نظر نمی‌رسد، اما در جوامع اطلاعاتی کنونی، افکار و عقاید و نهایتاً اطلاعات نیز ثروت محسوب شده و به آن به دیده کالایی باارزش می‌نگرند. البته هنوز عده زیادی بر این عقیده‌اند که اطلاعات باید آزاد و رایگان در اختیار همگان قرار گیرد نه آنکه به عنوان کالایی تجاری داد و ستد شود.

از جمله مهم‌ترین علل تغییر نگرش نسبت به اطلاعات، رشد اخیر فناوری‌های رایانه‌ای و ارتباطی مانند شبکه‌های بین‌المللی اطلاع‌رسانی و نیز گسترش نشر الکترونیکی یا نشر رومیزی است. این‌گونه تغییرات و پیشرفت‌ها، پرسش‌های فراوانی را برانگیخته است؛ از جمله اینکه: آیا قوانین جاری حق مؤلف یا مالکیت معنوی می‌تواند از همه آثار موجود در اشکال مختلف حمایت کند؟ البته نباید فراموش کرد که هدف اصلی قانون حق مؤلف، پاسداری از حقوق مادی و معنوی پدیدآورندگان آثار و حصول اطمینان از دست‌یابی جامعه به اطلاعات موردنیاز است، نه آنکه با اعمال چنین قوانینی دسترسی به اطلاعات محدود شود (۶: ۱۸).

با توجه به تازگی مباحث مربوط به

محیط‌های دیجیتالی و کتاب دیجیتالی، لازم است ابتدا تعریفی از این واژه‌ها ارائه شود. کتابخانه دیجیتالی «کتابخانه‌ای است شبیه دیگر کتابخانه‌ها، حاوی مجموعه‌های چاپی و نوشتاری، با این تفاوت که منابع آن به صورت دیجیتالی و برای دستیابی در محیط شبکه‌ای ذخیره می‌شود تا کاربران بتوانند از راه دور نیز آنها را ارزیابی کنند» (۱۹: ۸). و یا «یک محیط کنترل‌شده که از طریق چارچوب‌های قانونی و تجاری مناسب و فارغ از محل نگهداری، شکل اطلاعات و حوزه تصدی‌گری، دسترسی یکپارچه به حجم وسیعی از خدمات اطلاعاتی را فراهم می‌آورد» (۱۵: ۱۰۱).

کتاب دیجیتالی عبارت است از: «ذخیره اطلاعات به شکل دیجیتالی برای نمایش آن روی صفحه رایانه». با گسترش روزافزون نشر آثار از یک سو و تصویب قوانین مختلف در خصوص مالکیت فکری مثل معاهده برن، معاهده رم، و سایر قانون‌های ملی از سوی دیگر، تجدیدنظر در قوانین موجود و وضع قوانین تبعی جدید ضروری به نظر می‌رسید. در نتیجه، به مرور زمان تلاش شده است تا حقوق اشکال مختلف آثار مورد توجه قرار گیرد.

نشر الکترونیک به عنوان مجرا و قالبی تازه برای انتشار و انتقال اطلاعات، چالش‌های تازه‌ای را پیش روی همگان قرار داده و به رغم یافتن گستره‌ای وسیع در سطح کشورهای مختلف جهان، در برخی حوزه‌ها نیز با موانع و مشکلات فراوانی دست به گریبان بوده است که حق مؤلف یکی از آنهاست. این

نکته که کاربران اینترنت تا چه اندازه مجاز به تکثیر منابع الکترونیکی موجود هستند، یا اینکه چگونه بر این موضوع نظارت خواهد شد، مسئله‌ای است که هنوز پاسخ مشخصی ندارد. در این خصوص تنها رهنمودهایی ارائه شده است، از جمله اینکه برای جلوگیری از تضييع حقوق مادی و معنوی پدیدآورنده باید تدبیری اندیشید تا بدون ایجاد اختلال در این مجرای جدید، حقوق پدیدآورنده نیز حفظ شود.

لازم به ذکر است که برای حمایت از حقوق مؤلفان راهکارهایی نیز پیش‌بینی شده است؛ از جمله اینکه دولت‌ها برای نشر الکترونیکی، به عنوان موضوعی اجتماعی، سیاست‌گذاری و از حقوق پدیدآورندگان حمایت کنند. در عین حال، هزینه استفاده از آثار را در قالب مالیات از مردم دریافت کنند. این مسئله که بعضی از افراد ممکن است اصلاً از اثر استفاده نکنند، خود مشکلاتی را در پی دارد. دومین راه حل این است که با وضع تعرفه و بر اساس میزان استفاده، از استفاده‌کنندگان هزینه دریافت کنند. این راه حل نیز فقط به استفاده‌کنندگان بالفعل محدود خواهد شد. این شیوه تقریباً در برخی از سایت‌های اینترنتی موجود دنیا اعمال می‌شود. راه پیشنهادی سوم نوعی مبادله است. یعنی استفاده از یک محصول نشر الکترونیکی در مقابل ارائه محصولی مشابه. این شیوه، مستلزم آن است که استفاده‌کننده خود تولیدکننده اطلاعات باشد (۲۳: ۱۲۹).

از حق مؤلف به عنوان «آزاردهنده‌ترین مانع بر سر راه توسعه کتابخانه‌های دیجیتالی»

یاد کرده‌اند. مفهوم کاغذی حق مؤلف، در حوزه منابع دیجیتالی به هم می‌ریزد، چراکه امکان کنترل نسخه‌ها وجود ندارد. موضوعات دیجیتالی از ثبات کمتری برخوردارند؛ به راحتی نسخه برداری می‌شوند و از راه دور و به طور همزمان، چندین کاربر می‌توانند از آن استفاده کنند. با توجه به محدودیت‌های حق مؤلف، بعید است کتابخانه‌ها توانایی دیجیتالی کردن آزادانه منابع و ایجاد دسترسی به آنها را داشته باشند. در عوض کتابخانه‌ها باید برای نظارت بر حق مؤلف سازوکارهایی را فراهم آورند که به آنها اجازه دهد تا بدون تعدی به حقوق مؤلف اطلاعاتی را فراهم آورند (۱۶: ۶۵).

ایفلا از مدت‌ها قبل به عنوان یکی از نهادهایی مطرح بوده است که در جهت حفظ حقوق کتابداران فعالیت می‌کند. این نهاد در تلاش بود تا با بیانیه‌ای، دیدگاه‌های خود درباره حق مؤلف در محیط دیجیتال را مطرح کند. شاید چنین بیانیه‌ای چندان مناسب به نظر نرسد، اما می‌تواند مبنایی برای بحث با صاحبان حق مؤلف به شمار آید. همچنین ابزاری خواهد بود که اعضای ایفلا خواهند توانست به کمک آن، هنگام مذاکره دولت‌ها با قانون‌گذاران، حقوق مربوط را کاهش دهند. بیانیه مذکور از این قرار است:

«ما معتقدیم که کتابداران عامل اساسی برای دستیابی به اطلاعات الکترونیکی هستند، لازم است این نقش حفظ شده و گسترش یابد. بر این باوریم که مزایای فناوری‌های نوین باید در اختیار همگان قرار گیرد و اطلاعات - صرف نظر از شکل آن - باید در دسترس همه قرار گیرد. حمایت از قانون حق مؤلف

برانگیزاننده فعالیت ذهنی است، اما نباید مانع دسترسی به اطلاعات و اندیشه‌ها شود. هر چند حجم زیادی از اطلاعات به ناچار قیمت‌گذاری خواهد شد، اما اندیشه‌های نهفته در اطلاعاتی که به شکل الکترونیکی هستند نباید فقط در اختیار آن عده‌ای قرار گیرد که توانایی مالی دارند. بدون پیشداوری درباره منابع مشروع دارندگان حق مؤلف، ما بر این عقیده‌ایم که این امر شکاف بین غنای اطلاعاتی و فقر اطلاعاتی را افزایش خواهد داد، مگر آنکه حقوق کتابداران و کاربران نهایی کاملاً مشخص باشند» (۲۲: ۱۱۵).

عصر دیجیتال برای حق مؤلف - چه برای صاحبان و چه برای بهره‌گیران از اطلاعات - چالش‌های جدید ایجاد کرده است. اینترنت، بیش از پیش به رسانه‌ای مناسب برای تحویل منابع اطلاعاتی بدل شده است و افراد می‌توانند به همه انواع منابع اطلاعاتی دسترسی یابند. اینترنت این امکان را فراهم کرده است که با فشار دگمه موشواره از مدارک، فیلم سینمایی، موسیقی، نرم‌افزار، و آثار گرافیکی، نسخه‌های متعددی تهیه کرد که از نسخه اصلی آن قابل تشخیص نباشد. در عرض چند دقیقه می‌توان این نسخه‌ها را بر روی رایانه‌های سراسر جهان منتشر کرد. فناوری‌های جدید، سؤالات زیادی در خصوص کاربرد و اجرای قانون حق مؤلف پیش کشیده‌اند، از جمله: آیا نمایش یک مدرک در یک مرورگر، نسخه برداری از اثر است؟ آیا قانون حق مؤلف فقط برای رسانه‌ای محسوس و ملموس پیش‌بینی شده است؟ و استفاده منصفانه از منابع دیجیتال چه مواردی را در بر می‌گیرد؟

معاهدات بین‌المللی

هنوز مشخص نیست که قانون حق مؤلف در اینترنت چگونه باید اعمال و اجرا شود. ممکن است وقتی به صفحه وب سایت مشخصی نگاه می‌کنید، رایانه شما از صفحه‌ای که مشاهده و مطالعه کرده‌اید نسخه‌ای موقتی ایجاد کند. شما نمی‌توانید بدون داشتن مجوز آن صفحه را در قالبی تازه منتشر کنید یا آن را به صفحه وب شخصی خود ضمیمه نمایید، مگر آنکه از آن استفاده منصفانه شود (۲۳: ۱۲۳).

در دسامبر ۱۹۹۶، در پاسخ به چالش‌های این حوزه، دو معاهده برای حمایت از سازمان جهانی مالکیت معنوی به تصویب رسید که حق مؤلف در اینترنت را نیز دربر می‌گیرد. یکی از این دو، یعنی «معاهده حق مؤلف سازمان جهانی مالکیت معنوی» درباره حمایت از مؤلفان آثار ادبی و هنری است. دیگری، یعنی «معاهده آثار اجرایی - نمایشی و آوانگاشت‌های واپیو (دبلیو.پی.پی.تی.)» برخی «حقوق جانبی» را مورد حمایت قرار می‌دهد. در دبلیو. پی. پی. تی. این حقوق عبارتند از: حقوق اجراکنندگان آثار اجرایی و نمایشی، و حقوق تولیدکنندگان آوانگاشت. گرچه در معاهدات دبلیو. سی. تی. و دبلیو. پی. پی. تی. برای تبیین و تضمین حمایت از حق مؤلف و حقوق جانبی در عصر دیجیتال، قواعدی پیش‌بینی شده است، اما برخی مسائل حل نشده همچنان در سطح بین‌المللی وجود دارند. از جمله این مسائل می‌توان به مسئولیت تأمین‌کنندگان خدمات رایانه‌ای، موضوعات جدید و حقوق و مسائل

مربوط به حقوق خصوصی بین‌المللی اشاره کرد. واپیو همچنان این مسائل را در دست بررسی دارد و در جست‌وجوی راه‌حلی برای آنهاست (۲: ۲۱۲). ویژگی‌های اصلی این توافق‌ها عبارتند از:

۱. برای حفاظت از تکثیر غیرمجاز، راهکارهای قانونی مناسب فراهم می‌آورند؛
 ۲. اختیارات، محدودیت‌ها، و استثنائات قانونی قابل اعمال در حوزه دیجیتال را تعریف می‌کنند که با بهره‌برداری معمول از اثر و اندیشه‌های نویسنده منافاتی ندارد؛ و
 ۳. در این دو معاهده قانون انتقال دیجیتالی آثار چنین توصیف می‌شود: پدیدآورندگان حقوق انحصاری می‌توانند آثار ادبی و هنری را به عموم مردم - با سیم و بدون سیم - منتقل کنند (۲۸: ۱۵).
- هدف از تصویب دبلیو. سی. تی. و دبلیو. پی. پی. تی.، روزآمدسازی و تکمیل معاهدات کنونی واپیو در حوزه حق مؤلف و حقوق جانبی، یعنی «کنوانسیون برن» و «کنوانسیون بین‌المللی حمایت از اجراکنندگان، تولیدکنندگان آوانگاشت، و سازمان‌های رادیویی و تلویزیونی» (موسوم به «کنوانسیون رم») است تا بتوان به تحولات حاصل در عرصه فناوری پاسخ گفت. از زمان تصویب این کنوانسیون (یک ربع قرن پیش)، آثار، بازارها، و شیوه‌های بهره‌گیری جدیدی ظهور کرده است. در این معاهدات به روشنی تصریح شده است که حقوق کنونی در محیط دیجیتالی نیز اعمال شود.

برای ایجاد و حفظ تعادل منصفانه بین صاحبان حقوق و منابع عمومی، تصریح شده است که کشورها آزاد هستند تا استثنائات و محدودیت‌های مربوط به حقوق در محیط دیجیتال را خود تعیین کنند. کشورها می‌توانند در شرایط مختلف و در مورد استفاده‌هایی که متضمن منافع عمومی است - مثل اهداف آموزشی و پژوهشی غیرانتفاعی - استثنائاتی را در نظر بگیرند.

معاهدات یادشده، کشورها را وامی‌دارد تا علاوه بر تأمین حقوق، دو نوع متمم فناورانه را نیز در حوزه حقوق فراهم آورند. هدف از تعیین این دو متمم آن است که صاحبان حقوق بتوانند برای حفاظت از حقوق و نیز صدور مجوز برای آثار خود از فناوری بهره‌گیرند (۲: ۲۱۳).

نخستین متمم - ماده «ضدگریز» - به سرقت اطلاعاتی مربوط است. این متمم کشورهای عضو را وامی‌دارد تا علیه گریز از اقدامات فناورانه صاحبان حقوق، اقدامات قانونی تدارک ببینند. دومین متمم فناورانه، با الزام کشورها به ممانعت از تغییر و یا حذف عمدی «اطلاعات مدیریت حقوق» (اطلاعاتی که همراه هر اثر حمایت شده وجود دارد و نوع اثر، آفرینندگان آن، اجرا کننده یا مالک، مدت زمان، و شرایط استفاده از آن را مشخص می‌کند) اطمینان و اصالت فضای پیوسته را تأمین می‌کند (۲: ۲۱۴).

در حقیقت قانون حق مؤلف اینترنت، حمایت از حقوق پدیدآورندگان (صاحبان حقوق) و کاربران و ایجاد تعادل و توازن میان نیازها و حقوق مربوط به آنهاست.

بنابراین، اگر حقوق صاحبان حق مؤلف به درستی حفظ و حمایت نشود، آنها نمی‌توانند آثار خود را بر روی اینترنت قرار داده و آن را در دسترس عموم قرار دهند تا جریان آزاد اطلاعات صورت گیرد.

برای حمایت از آثار دیجیتالی، علاوه بر پیروی از قوانین حق مؤلف در محیط چاپی، تدوین قوانینی منطبق با محیط دیجیتالی ضروری است که به‌طور خلاصه آن را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

منابع ارسالی بر روی اینترنت یا منابعی که بر روی خدمات‌دهندگان (سرو‌های) وب قرار دارند، معمولاً همانند منابع موجود در سایر رسانه‌ها (کتاب، نوار، و جز آن) تحت حمایت حق مؤلف قرار می‌گیرند. بنابراین، هرکس بخواهد منابع دارای حق مؤلف را بر روی اینترنت قرار دهد یا چنین منابعی را که دیگران روی اینترنت قرار داده‌اند پخش، اشاعه یا دریافت کند، باید از صاحبان حقوق آنها اجازه بگیرد (۲۳: ۱۳۴).

پیشنهاد می‌شود متقاضیان استفاده از امتیاز حقوق مؤلف از یک روش برای اعلان حقوق پیروی کنند. یعنی یادداشتی شامل سه عنصر «نشانه حق مؤلف»، نام صاحب امتیاز، و اولین سال انتشار را بر روی اثر درج کنند. دلیل موجه برای درج اعلان حق مؤلف بر روی اثر منتشرشده آن است که اعلان حق مؤلف از تخلف متجاوزان جلوگیری می‌کند. با اعلان علامت حق مؤلف بر روی اثر، اگر کسی از اثر استفاده غیرمجاز کند اقدام او قانون‌شکنی و تخلف به حساب خواهد آمد. نویسندگان، مجریان، و تولیدکنندگان

آوانگاشت باید بتواند حق انحصاری صدور مجوز عرضه آثار و برنامه‌های اجرایی و آوانگاشت‌های خود را از راه‌های مختلف در اختیار دیگران قرار دهند، به گونه‌ای که افراد بتوانند مکان و زمان دسترسی به آثار مزبور را خود انتخاب کنند. قانون دبلو. پی. پی. تی. این امتیاز را با عنوان «حق در دسترس عموم قرارداد» مشخص کرده است. در جریان مباحث «کنفرانس دیپلماتیک» مشخص شد که کشورهای عضو می‌توانند امتیاز انحصاری «در دسترس عموم قرارداد» را از راه امتیاز توزیع، تأمین کنند.

اگر نسخه‌ای از کتاب به کتابخانه یا فردی فروخته شود، درآمد حاصل بین فروشنده، ناشر، نویسنده، و دیگر عوامل تقسیم می‌شود. در حالی که هزینه استفاده از اطلاعات پیوسته ممکن است بر مبنای مقدار ساعت استفاده محاسبه شود.

برای استفاده صحیح و قانونی از آثار در محیط دیجیتال، سازمان متولی حق مؤلف باید کاربران را با قوانین حق اثر آشنا و سیاست‌هایی را برای پایان دادن به تکرار تخلفات اتخاذ کند.

قرارداد نشر یکی از اساسی‌ترین مسائلی است که در قانون حق مؤلف باید به آن توجه شود. شاید بتوان گفت که یکی از ضعف‌های قانون «حقوق مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان» مصوب سال ۱۳۴۸ و همچنین قانون «ترجمه و تکثیر» مصوب سال ۱۳۵۲ ایران، عدم توجه به قرارداد بین ناشر و پدیدآورنده است. به موجب قانون حق مؤلف اروپا، قرارداد نشر

مبنا و نقطه آغاز تمام فعالیت‌های انتشاراتی با مؤلف است. معمولاً برای هر اثر قرارداد جداگانه‌ای تنظیم می‌شود و در آن مواردی چون میزان استفاده ناشر از اثر و نیز مدت زمان و شرایط آن قید می‌شود. قرارداد نشر، محدوده امتیازات واگذار شده به ناشر را مشخص می‌کند.

در قرارداد نشر، اساساً مؤلف، امتیاز تکثیر اثر خویش را به ناشر واگذار می‌کند و متعهد می‌شود که در طول دوران اعتبار قرارداد از هرگونه تکثیر و توزیع اثر اجتناب ورزد. در عوض ناشر، موظف است اثر مورد نظر را تکثیر و توزیع کند. قرارداد نشر برای نشر دیجیتال نیز بسیار ضروری و مفید است و نبودن آن ممکن است مشکلاتی را درخصوص حمایت از حق مؤلف پدید آورد.

علاوه بر مسائل مطرح شده، صاحب‌نظران معتقدند که محیط دیجیتال می‌تواند مشکلاتی را برای عناصر اصلی زنجیره اطلاعات یعنی مؤلفان، ناشران، کتابخانه‌ها، و مراکز اطلاع‌رسانی و استفاده‌کنندگان نهایی به وجود آورد که به اجمال به آنها اشاره می‌شود:

۱. مؤلفان و پدیدآورندگان، خالقان اصلی مالکیت معنوی هستند و بدون آنها حق مؤلفی وجود ندارد که از آن محافظت شود (۲۵: ۲۸۴). طبق ماده ۶ معاهده برن، مؤلفان و پدیدآورندگان آثار از حقوق اقتصادی (که قابل انتقال است) و حقوق اخلاقی برخوردارند. بر اساس حقوق اخلاقی، مؤلف حق ادعای ولایت^۱ بر اثر را داشته و می‌تواند نسبت به هرگونه تغییر شکل، تحریف یا دیگر اعمال

موهن در رابطه با اثر که به حیثیت و اعتبار آن صدمه بزند اعتراض کند. حقوق اخلاقی صریحاً به مؤلف اثر تعلق دارد نه به ناشر یا شخص ثالث دیگری (۱۴: ۸۲).

۲. از دیگر مسائل مطرح در محیط دیجیتال آن است که اجازه می‌دهد آثاری خلق شوند که به آسانی نمی‌توان برای آنها مؤلف انسانی تعیین کرد؛ مثلاً برنامه‌های رایانه‌ای که اجازه ایجاد موسیقی، عکس، و متون ساده را به استفاده‌کننده می‌دهد. بنابراین، تشخیص اینکه پدیدآورندگان این آثار چه کسانی هستند، مشکل است. این نوع آثار مشکلاتی را در خصوص تعیین «مؤلف» برای قانون حق مؤلف به وجود آورده‌اند، چرا که قانون حق مؤلف همیشه فرض را بر این قرار داده است که آثار مورد حمایت این قانون، پدیدآورندگان انسانی خواهند داشت که مسئولیت محتوایی اثر را نیز خواهند پذیرفت (۲۶).

بر اساس ماده ۴ و ۵ «قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان»، مؤلفان از حقوق معنوی برخوردارند. این حقوق به زمان و مکان محدود نیست و نمی‌تواند انتقال یابد. مؤلف می‌تواند نسبت به هرگونه تغییر، و یا انجام اعمالی که به حیثیت و اعتبار او صدمه می‌زند اعتراض کند و دارای حقوق اقتصادی است که قابل انتقال هستند و براساس قراردادی صورت می‌گیرد که بین پدیدآورنده و نهاد منتشرکننده - به صورت چاپی و یا دیجیتال - منعقد شده است. واضح است که دیجیتالی کردن آثار، خطر تجاوز به حقوق اخلاقی را افزایش می‌دهد، زیرا یکی از مهم‌ترین خصوصیات این محیط شکل‌پذیری

و قابلیت تغییر شکل آثار به میزان بالاست. نهادهای دیگری که تأثیر فراوانی بر اشاعه اطلاعات دارند ناشران و تولیدکنندگان هستند. با ورود به عصر دیجیتال و گسترش روزافزون شبکه‌های درون‌خطی (پیوسته)، ناشران نیز به فضای جدیدی وارد شده‌اند. باتوجه به طبیعت دیجیتال، امنیت اطلاعات ارائه شده از اهمیت بالقوه‌ای برخوردار است و ناشران الکترونیک و کتابخانه‌های دیجیتال به عنوان یکی از نگهبانان حقوق معنوی نقش فراوانی در جلوگیری از تجاوز به حق مؤلف دارند؛ چرا که پس از انتشار یک اثر به صورت پیوسته امکان نسخه‌برداری از اثر در کمتر از یک ثانیه و دسترسی به حجم عظیمی از اطلاعات وجود دارد. بدیهی است که چنین سرقتی در محیط چاپی امکان‌پذیر نیست (۷: ۳۵۰).

در شبکه‌های اطلاعاتی، سرقت انتشاراتی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، زیرا علاوه بر ضرر و زیان‌های مالی و اقتصادی برای آنها «از انتشار اطلاعات با ارزش توسط ناشران سنتی، به‌ویژه بر روی شبکه‌ها و تا اندازه‌ای بر روی رسانه‌های قابل حمل و تکثیر (دیسک‌ها و لوح‌های فشرده) جلوگیری می‌کند، تا آنجا که تلاش برای تدوین فنون امنیتی، با ابداع روش‌های نوین و کارآمد نشر الکترونیکی - که نه فقط از جهت فنی نو هستند، بلکه از جهت بهره‌برداری از حق مؤلف نیز کامل‌اند - همگام شده است» (۷: ۲۵۱-۳۵۲). یکی از عللی که باعث کندی حرکت انتشارات پیوسته شده است مسئله امنیت و ترس از تکثیر غیرمجاز از سوی

پدیدآورندگان است. آنچه ناشران در مورد دزدی انتشاراتی از آن واهمه دارند، علاوه بر زیان‌های اقتصادی، مسائل اخلاقی است. توانایی محیط دیجیتال بیش از بازتولید، صرف اطلاعات است و می‌تواند اطلاعات را تغییر شکل داده و به جای دیگری منتقل کند. به این ترتیب استفاده‌کننده نهایی ممکن است آن را مصنوع اصلی قلمداد کند که به زیان اعتبار و آبروی ناشر تمام می‌شود (۷: ۳۵۲). گاهی، کتابخانه‌ها با این دید به نشر دیجیتال نگاه کرده‌اند که این نوع نشر، هزینه‌های آنها را کاهش خواهد داد (به‌ویژه برای اشتراک مجلات علمی). اما نشر هنوز مستلزم هزینه‌های بسیار زیادی است. این هزینه‌ها باید از طریق درآمدهای ناشران بازیافت شود و شیوه این بازیافت باید در حقوق مالکیت معنوی وجود داشته باشد. برای بازیافت این هزینه‌ها و کسب درآمد، ناشران و تولیدکنندگان منابع از شیوه‌های قیمت‌گذاری متفاوتی استفاده کرده‌اند. ناشران مواد چاپی از طریق «قیمت‌گذاری واحد»^۹ و اشتراک مجله این‌گونه منابع را می‌فروختند. بر اساس این روش می‌توان آینده را پیش‌بینی کرد و برای آن بودجه‌ای در نظر گرفت. با ورود سیستم‌های درون‌خطی، روش قیمت‌گذاری واحد مناسب نبود و «قیمت‌گذاری بر اساس میزان استفاده»^{۱۰} رواج یافت که بر زمان اتصال متکی بود. با رفع برخی مشکلات، این روش قابلیت پیش‌بینی و بودجه‌بندی یافت. با گسترش دیسک‌های نوری، روش

«قیمت‌گذاری ثابت»^{۱۱} (اشتراک) توسعه یافت. دشواری تعیین هزینه واقعی اشتراک از جمله معایب این روش بود. هزینه باید تا حدی بالا باشد که هزینه‌های تولیدکنندگان منابع را جبران کند و در عین حال تا حدی پایین باشد که برای مشترکان و خریداران جاذبه ایجاد کند. در حال حاضر، ناشران به الگوها و سازوکارهایی جدید، مؤثر، و مناسب برای قیمت‌گذاری نیاز دارند، زیرا «دزدی انتشاراتی واکنش سنتی بازار به فرآورده‌های گران قیمتی است که با آن قیمت بالا، بازار کمی دارند، اما به راحتی می‌توان آنها را تکثیر کرد و با توجه به قیمت اندکی که دارند، بازار بسیاری خواهند یافت» (۱۴: ۸۴).

در محیط دیجیتال، استفاده از اطلاعات و دسترسی به آنها فقط با مناسبات اقتصادی میسر خواهد شد. به دلیل مشکلات اقتصادی و مالی این مسئله خود مانعی برای دسترسی برخی افراد و کتابخانه‌ها به اطلاعات خواهد شد. جایی که صاحبان حق با مطالبات اقتصادی یا محدودیت‌های قراردادی، دشواری‌هایی را تحمل می‌کنند، ممکن است این مسئله باعث شود تا کتابخانه‌ها نیز از دستیابی به چنین منابعی محروم شوند. از این رو، همه مشتریان از دسترسی به این منابع محروم می‌شوند، چرا که شخصاً نمی‌توانند از عهده پرداخت هزینه این منابع برآیند (۲۰: ۲۴۴).

یکی دیگر از مسائلی که کتابخانه‌های عصر دیجیتال با آن روبه‌رو هستند این است که آنها به شکل فرایندهای در حال تبدیل به

9. Unit - pricing

10. Usage – based pricing

11. Fixed pricing

واحدهای بازرگانی هستند، یعنی مراکزی که مجموعه‌های خود را برای به دست آوردن سود بیشتر، و نه جلب توجه استفاده‌کنندگان، تقویت می‌کنند. یکی از راه‌های کسب درآمد در این کتابخانه‌ها، ارائه خدماتی مثل «خدمات تحویل مدرک» است. ارائه خدمات تحویل مدرک از طریق شبکه‌های الکترونیکی به معنای انتقال الکترونیکی مدارک است، اما انتقال اسناد ذخیره شده به صورت الکترونیکی از طریق شبکه‌ها، در اکثر کشورها به عنوان یکی از حقوق انحصاری صاحبان حق مؤلف قلمداد می‌شود، مانند حق «انتقال به عموم»، «اجرای عمومی»، و «فرافکنی عمومی».

در محیط دیجیتال تغییر عمده برای کتابخانه‌ها آن است که آنها دیگر نمی‌توانند همه اسناد را به منظور مالکیت آن خریداری کنند. در بیشتر موارد آنها فقط می‌توانند فرایند دسترسی یا حق استفاده از اسناد الکترونیکی، و نه خود مدارک را، خریداری کنند (۲۳: ۱۳۴). در صورت خرید اثر، کتابخانه می‌تواند از اثر در شبکه داخلی خود و برای استفاده اعضا، و نه بهره‌گیری عموم مردم، استفاده کند.

مهم‌ترین هدف از نشر هر اثر استفاده‌کننده نهایی است. نشر، به معنای دسترس‌پذیر ساختن اثر در میان مردم است و این خوانندگان هستند که امور نشر به آنها اشاره دارد. تا همین اواخر استفاده‌کنندگان کمی وجود داشتند که بدون بهره‌گیری از کتابخانه‌ها به مقدار عظیمی از اطلاعات دسترسی داشته باشند. اما با رشد روزافزون انتشارات پیوسته،

این الگو به سرعت در حال تغییر است و در حال حاضر استفاده‌کنندگان می‌توانند از طریق پایانه‌های موجود در کتابخانه‌ها، سازمان‌های پژوهشی، یا مستقیماً از منزل خود به پایگاه‌های الکترونیک دسترسی داشته باشند. مصرف‌کنندگان اطلاعات یا استفاده‌کنندگان نهایی، دیگر دریافت‌کنندگان فیزیکی اثر نیستند که آن را مطالعه کرده و کنار بگذارند. با مسلح شدن به ابزار دیجیتال، استفاده‌کنندگان می‌توانند با متون و اطلاعات تعامل داشته باشند. این امر به دلیل ماهیت اطلاعات در شبکه‌های دیجیتال، که همان «شکل‌پذیری» است، میسر شده است. استفاده‌کنندگان منابعی با حق مؤلف مایلند تا از توانایی مشاوره درباره اثر، ذخیره‌سازی اثر، محرمانگی فعالیت‌های انجام شده، و یکپارچگی اثر اطمینان حاصل کنند. (۲۰: ۲۴۶).

شاید برخی افراد تصور کنند که معنای کامل نسخه‌برداری یا «بازتولید»^{۱۲} را می‌دانند، در حالی که این عمل در موقعیت‌های بسیاری رخ می‌دهد که استفاده‌کننده حتی از آن آگاهی ندارد. مثلاً دیدن اطلاعات بر روی صفحه نمایشگر رایانه، بدون نسخه‌برداری یا بازتولید (ذخیره‌سازی موقت)، ناممکن است. طبق قوانین حق مؤلف، عمل بازتولید از حقوق انحصاری صاحبان حقوق است و باید از صاحبان حقوق کسب اجازه شود. بنابراین، استفاده‌کنندگان شبکه‌های پیوسته، برای دیدن اطلاعات، مجبور به ذخیره‌سازی موقت آن در حافظه رایانه هستند. در این صورت آیا واقعاً چنین عملی «بازتولید» نامیده می‌شود یا

خیر؟ در این باره نظرات متفاوتی وجود دارد. مثلاً شورای مجامع اروپا^{۱۳} بر این باور است که ذخیره‌سازی موقت نیز بازتولید اثر است و از حقوق انحصاری صاحبان حق به شمار می‌آید. قانون حق مؤلف ذاتاً سیطره‌ای دارد، اما شبکه‌های اطلاعاتی مانند «شبکه جهانی وب»^{۱۴} از لحاظ ساختار و ماهیت بین‌المللی هستند. استفاده‌کنندگان این شبکه‌های بین‌المللی باید از کدام قانون تبعیت کنند؟ قوانین کشوری که استفاده‌کننده در آنجا قرار دارد و دریافت‌کننده اطلاعات است یا قوانین کشوری که منشأ صدور اطلاعات بوده است؟ «نظریه‌های صدور و دریافت»^{۱۵} - یعنی اجرای قانون کشوری که منشأ صدور اطلاعات است یا کشوری که دریافت‌کننده اطلاعات است - نمی‌تواند دقیقاً در محیط دیجیتال کاربرد داشته باشد. هنگامی که استفاده‌کننده در هنگام تورق در شبکه جهانی وب، و به منظور دسترسی از راه دور به اطلاعات مکانی را کلیک می‌کند، آگاه نیست که آیا این اطلاعات را مستقیماً از همان سایت و کشور میزبانی که در حال تورق منابع آن است دریافت می‌کند یا خیر، زیرا ممکن است از سایتی در کشوری ثالث نشأت گرفته باشد. در این حالت تکلیف چیست؟ در این مورد نظریه دریافت بسیار ساده است: قوانین کشوری که استفاده‌کننده در آنجا قرار دارد بر سایر قوانین مرجح است. اما این مسئله همیشه واضح و آشکار نیست. من به‌عنوان ساکن کشور «الف»، می‌توانم از خطوط تلفن

برای اتصال به اینترنت در کشور «ب» استفاده کنم. از نگاه سیستم، من در کشور «ب» قرار دارم، این مسئله ممکن است بدیهی باشد، اما اهمیت بسزایی دارد (۱۴: ۸۶).

اصطلاحات رایج در حق مؤلف

در ادامه اصطلاحاتی که همواره در حوزه حق مؤلف مورد بحث بوده، با تأکید بر محیط دیجیتال، مطرح می‌شود.

۱. ثبت اثر

یکی از شرایط حق مؤلف که جنبه شکلی، و نه ماهوی، دارد، «ثبت» اثر است. رویه کشورهای درخصوص این موضوع یکسان نیست. در بعضی کشورها، با تولید اثر حقوق معنوی به خودی خود تحقق می‌یابد و نیازی به ثبت نیست. اما در بین همین گروه از کشورها نیز اختلاف نظر وجود دارد. مثلاً در آمریکا اگرچه تحقق حق منوط به ثبت اثر نیست، اما برای اقامه دعوی علیه شخص خاطی، ثبت اثر ضروری است. پس شاکی باید ابتدا اثر را ثبت و سپس نقض حقوق متعلقه از زمان تولید اثر (نه از زمان ثبت) را اثبات کند. اما در ژاپن ثبت اثر باعث ایجاد حق می‌شود و تا زمانی که اثری ثبت نشده باشد حقی برای آن متصور نیست (۱۲: ۴۴-۴۵).

ثبت اثر نوعی تشریفات قانونی است که به موجب آن دارنده حق مؤلف گزارشی کلی درخصوص یک اثر برخوردار از حق

13. Council of European Communication

14. World Wide Web (www)

15. Emissio and Recieption Theoneg

مؤلف مثل عنوان، زمان انتشار، و صاحب حق مؤلف اثر ارائه می‌دهد. ثبت اثر پیش‌نیازی برای درخواست‌های تخلف و تجاوز است. ثبت، همچنین به افرادی که قصد دارند از اثری استفاده کنند و حق مؤلف آن را بپردازند کمک می‌کند تا صاحب اثر را یافته و حق او را بپردازند.

در قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان ایران، ثبت اثر الزامی نیست و تأثیری در پیدایش حق ندارد. به محض پیدایش و در مواردی پس از نشر یا عرضه اثر، حقوق صاحب اثر تحقق می‌یابد. در ماده ۴ این قانون ذکر شده است که «حقوق معنوی پدیدآورنده محدود به زمان و مکان نیست و غیرقابل انتقال است» و براساس ماده ۲۱ قانون مذکور پدیدآورندگان می‌توانند اثر، نام، عنوان، و نشانه ویژه خود را در مراکز وزارت فرهنگ و هنر (وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی) با تعیین نوع آثار، آگهی می‌کند به ثبت برسانند. همچنین طبق ماده ۲۰ قانون مذکور چاپخانه‌ها و بنگاه‌های ضبط صوت و کارگاه‌ها و اشخاصی که به چاپ یا نشر یا ضبط یا تکثیر اثرهای مورد حمایت این قانون می‌پردازند، باید شماره دفعات چاپ و تعداد نسخه کتاب یا ضبط یا تکثیر، پخش یا انتشار، و شماره تسلسل روی صفحه موسیقی و صدا را بر تمام نسخه‌هایی که پخش می‌شود با ذکر تاریخ و نام چاپخانه یا بنگاه و کارگاه مربوط، برحسب مورد، درج کنند. بنابراین، ثبت اثر برای اثبات دعوی ضروری است. همچنین کتابخانه ملی ایران نیز با راه‌اندازی واحد ثبت آثار در سال ۱۳۷۸، در مقابل اخذ دو نسخه

از انواع آثار، قبل از انتشار آنها، نسبت به ثبت آنها اقدام می‌کند. آثاری چون کتاب، رساله، جزوه، کاست صوتی، کاست ویدئویی، لوح فشرده، تابلوی نقاشی، تابلوخط، تندیس، پوستر، کارت پستال، عکس، نقشه جغرافیایی، نقشه معماری و ساختمان، نقشه قالی و گلیم، تمبر، بروشور، تقویم، مدل لباس، طرح، و نظایر آنها و هرگونه اثر مبتکرانه دیگر مرکب از چند اثر از اثرهای نام‌برده را ثبت و شماره‌ای برای آن صادر می‌کند (۸). در صورت استفاده یا تکثیر غیرمجاز آثار، شماره ثبت و نامه کتابخانه ملی می‌تواند صاحب اثر را در پیگیری مسئله در محاکم قضایی یاری دهد.

در حق مؤلف، ثبت اثر، ضروری و لازم نیست، بلکه اختیاری است و تنها برای عدم پذیرش غیرعمد در شکایت قانونی ضروری است و اثر، از زمان خلق اثر، بلافاصله تحت حمایت این قانون قرار می‌گیرد. ثبت اثر برای پر کردن خلأ زمانی بین ایجاد اثر تا زمان انتشار آن است (۱۷). در قانون ایالات متحده آمریکا، یک اثر به محض تولید مشمول حق مؤلف می‌شود و هیچ اعلامیه‌ای برای حفاظت از حق مؤلف لازم نیست. اما به دلایل منطقی برای شکایت از مدعی علیه در دادگاه و عدم پذیرش تخلف غیرعمد، ضمیمه کردن علامت حق مؤلف ضروری به نظر می‌رسد. اعلامیه حق مؤلف ۳ جزء دارد:

- حرف C در یک دایره (©) به عنوان نشانه حق مؤلف،
- سال اولین انتشار، و
- نام دارنده حق مؤلف (۲۱: ۴۸).

۲. حق تکثیر، پخش، و توزیع

دبلیو.سی.تی. با عاریه گرفتن بند ۹ کنوانسیون برن (بند ۱ دبلیو.سی.تی.) حق تکثیر را برای نویسندگان پیش‌بینی می‌کند. دبلیو.پی.پی.تی. به‌طور شفاف حق انحصاری تکثیر را برای اجراکنندگان و تولیدکنندگان آوانگاشت (به ترتیب در بندهای ۷ و ۱۱) در نظر می‌گیرد. دامنه حق تکثیر در محیط دیجیتال، که در جریان تهیه معاهدات مباحث گسترده‌ای را برانگیخت، در خود متن معاهدات بررسی نشده است؛ اما به استناد بیانیه‌های توافقی، که در کنفرانس‌های دیپلماتیک به تصویب رسید، حق تکثیر و نیز محدودیت‌ها و استثنائات مجاز در مورد آن به‌طور کامل در محیط دیجیتالی نیز قابل اجراست. همچنین، بیانیه‌های توافقی تأیید می‌کنند که ذخیره یک اثر در یک رسانه الکترونیکی به تکثیر شباهت دارد. این نکته در بندهای مربوط به معاهده برن و دبلیو.پی.پی.تی. نیز اشاره شده است. شاید یکی از عمده‌ترین دستاوردهای دبلیو.سی.تی. و دبلیو.پی.پی.تی. به رسمیت شناخته شدن حق نویسندگان، اجراکنندگان، و تولیدکنندگان آوانگاشت برای صدور مجوز پخش پیوسته آثار و برنامه‌های اجرایی ضبط شده و آوانگاشت‌های آنها باشد. نویسندگان، اجراکنندگان، و تولیدکنندگان آوانگاشت باید از حق انحصاری صدور مجوز آثار و برنامه‌های اجرایی و آوانگاشت‌های خود به‌عموم، در محیط دیجیتال نیز برخوردار باشند. این حق در حقیقت «حق در دسترس عموم قرار دادن» یا «حق عمومی عرضه اثر به عموم» نامیده می‌شود.

همچنین نویسندگان از طریق فروش یا انتقال مالکیت باید از حق انحصاری صدور مجوز برای عرضه نسخه‌های اصلی و بدلی اثر به‌عموم مردم، یعنی حق انحصاری توزیع، برخوردار باشند. در معاهده برن، این حق تنها در مورد آثار سینماتوگرافیک به‌طور شفاف پیش‌بینی شده است (۳: ۱۱۸).

مواد تحت حمایت قانون حق مؤلف در محیط اینترنت

طرح و نقشه زیربنایی منحصر به فرد یک صفحه وب و محتویات آن از قبیل پیوندها، متن بدیع و زبان نشانه‌گذاری بی‌نظیر، آثار ویدئویی، مواد دیداری - شنیداری، فهرست وب‌سایت‌های گردآوری شده از سوی یک شخص یا سازمان، و همه عناصر و اجزای منحصر به فرد دیگری که ماهیت اصلی منابع موجود بر روی وب‌سایت‌ها را صفحه‌آرایی و ایجاد کرده است، تحت حمایت قانون حق مؤلف قرار دارند.

سیاست حق مؤلف برای آثار چاپی، هنری، عکس‌ها و آثار ویدئویی، نرم‌افزارها، و تقریباً برای هر چیزی که بر روی اینترنت قرار دارد نیز اعمال می‌شود. سازندگان آثار در حوزه‌های مختلف از جمله آثار چاپی، آثار ویدئویی، سینمایی، موسیقایی، و نرم‌افزارهای رایانه‌ای نگران هستند، چرا که امکان تهیه و ساخت نسخه‌های الکترونیکی منابع و پخش و توزیع مجدد آنها در آن سوی مرزهای ملی، می‌تواند برای آنها تهدیدی به‌شمار آید. البته این فرایند جهانی و از پیشرفت‌های فناوری ناشی شده است. رفع این معضل نیازمند

همکاری‌های بین‌المللی است.

استفاده‌کننده پیش از استفاده از اطلاعات موجود بر روی سایت‌ها باید آن را کاملاً بررسی کرده و از رایگان بودن آن اطمینان حاصل کند. اگر از رایگان بودن آن اطمینان حاصل نشد، باید برای استفاده از آن اجازه بگیرد، حتی اگر می‌خواهد از منابع نقل قول کند. بیشتر منابع موجود بر روی یک وب‌سایت از حمایت قانون حق مؤلف برخوردار هستند. صرف اینکه چیزی بر روی سایت قرار دارد، به معنی جواز برای استفاده دلخواه از آن منبع نیست (۲۳: ۱۳۷).

یکی از مهم‌ترین پرسش‌ها دربارهٔ نشر الکترونیکی به مالکیت پایگاه‌های اطلاعاتی آن مربوط می‌شود و اینکه چه کسی مالک اطلاعات است و چه کسی باید به آن دسترسی داشته باشد. در بیشتر کشورهای عضو قانون حق مؤلف، تنها آثار مکتوب مادر (ملموس و عینی) مشمول حمایت این قانون هستند. آنچه در حمایت قانون حق مؤلف قرار می‌گیرد، بیان مکتوب و ملموس اندیشهٔ یک مؤلف، و نه خرد و اندیشهٔ صرف اوست. پایگاه‌های اطلاعاتی به دلیل انتخاب و تنظیم محتوای اطلاعاتی خود می‌توانند در حمایت حق مؤلف قرار گیرند. مدت حمایت از پایگاه‌های اطلاعاتی ۱۵ سال تمام از زمان انتشار آنهاست. به علاوه، نظام حفظ حقوق پایگاه اطلاعاتی ممکن است در خود پایگاه و به صورت خودکار موجود باشد. این نظام خودکار است و پایگاه‌های اطلاعاتی در مقابل استخراج غیرمجاز و استفادهٔ دوباره از

محتویات اطلاعاتی حفاظت می‌شوند.

ممکن است فردی بخواهد برخی پایگاه‌های اطلاعاتی تمام متن یا چکیده مثل ابسکو^{۱۶} را مشترک شود و برای آن حق اشتراک پردازد و مجوز نسخه‌برداری یا چاپ متن کامل مقالات را نیز داشته باشد، اما برای توزیع و اشاعهٔ مجدد آنها باید مجوز رسمی داشته باشد. البته ممکن است بر اساس قوانین استفادهٔ منصفانه بتوان صرفاً به آدرس مقاله پیوندی برقرار کرد (۲۳: ۱۴۳).

استفادهٔ منصفانه از آثار

استفادهٔ منصفانه^{۱۷} یا استفادهٔ رایگان^{۱۸} را گاهی عمل منصفانه^{۱۹} و یا استفادهٔ آموزشی نیز می‌نامند. رویهٔ قضایی استفادهٔ منصفانه در طول سال‌ها توسعه یافت تا بتواند به‌عنوان یک راهکار، بین حقوق صاحبان حق مؤلف و منابع و علائق جامعه به‌منظور اجازهٔ نسخه‌برداری از آثار در شرایط معین و محدود تعادل و توازن برقرار سازد. استفادهٔ منصفانه یک رویهٔ قضایی است که امکان استفاده از آثار مورد حمایت حق مؤلف را، بدون کسب اجازه از صاحبان حق، فراهم می‌آورد. البته برای کتابخانه‌ها، آرشیوها، و مراکز اسناد محدودیت‌ها و معافیت‌هایی را نیز وضع کرده است. استفادهٔ منصفانه تخلف از قانون حق مؤلف نیست، بلکه استفاده از منابع تحت حمایت حق مؤلف برای اهدافی مثل «نقد، تفسیر، گزارش‌های خبری، آموزشی، تدریس، تحصیل، کسب دانش یا پژوهش» مطابق با شرایط قانون استفادهٔ منصفانه است

16. EBSCO

17. Fair use

18. Free use

19. Fair practice

(۲۳: ۱۱۸).

مؤلفان و وارثان آثار، از حق انحصاری برای تکثیر، تولید، اقتباس، اجرا، و نمایش آثار به مدت ۵۰ سال برخوردارند. برای پژوهشگری که اثر او به آثار محققان قبلی وابسته است، استفاده از کلمات و آثار محققان قبلی اجتناب‌ناپذیر است. از طرفی، مذاکره برای اخذ مجوز همه دارندگان حق مؤلف آثار پیشین دشوار و وقت‌گیر است. در این موارد و موارد مشابه، در صورتی که محقق نتواند از آثار دیگران برای پیشبرد اهداف تحقیقاتی خود استفاده کند، قانون حق مؤلف در واقع مانعی در راه پیشرفت و توسعه علم به شمار خواهد آمد. برای جلوگیری از این مسائل، امتیاز استفاده منصفانه از آثار تدوین شده است. براساس قانون استفاده منصفانه، مؤلف می‌تواند بدون کسب اجازه، به‌طور محدود از آثار قبلی استفاده کند. همه مؤلفان و دارندگان امتیاز حق مؤلف از اینکه دیگران از آثار آنان استفاده منصفانه نمایند، رضایت دارند (۲۱: ۱۱۵).

استفاده منصفانه، به نوعی در معاهده‌های مختلف حقوق مؤلف در نظر گرفته شده است، مثل معاهده برن و رم. استفاده منصفانه، به کشورهای عضو اجازه می‌دهد تا محدودیت‌های معینی را بر حقوق صاحبان حق مؤلف اعمال کنند. کشورهای عضو می‌توانند در مواردی مثل استفاده شخصی، استفاده قطعاتی کوتاه از اثر برای گزارشات روزانه، ضبط موقت اثر توسط یک سازمان رادیویی و تلویزیونی و با استفاده از امکانات آن در برنامه‌های خود، و استفاده‌هایی که

صرفاً با اهداف آموزشی و پژوهش‌های علمی انجام می‌شود (بند ۱۵ «ا») محدودیت‌هایی را اعمال کنند (۳: ۱۰۶).

در ایران «قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان» مصوب سال ۱۳۴۸ نیز در ماده ۸ «به کتابخانه‌های عمومی و مؤسسات جمع‌آوری نشریات و مؤسسات علمی و آموزشی، که به‌صورت غیرانتفاعی اداره می‌شوند، اجازه می‌دهد تا بر اساس آیین‌نامه‌ای که به تصویب هیئت وزیران خواهد رسید، از آثار مورد حمایت این قانون از طریق عکس‌برداری یا روش‌هایی مشابه، به میزان موردنیاز و متناسب با فعالیت‌های خود نسخه‌برداری کنند». همچنین در ماده ۱۱ این قانون «نسخه‌برداری از آثار مورد حمایت این قانون (ذکر شده در بند ۱ از ماده ۲) و ضبط برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی فقط در صورتی مجاز شمرده شده است که برای استفاده شخصی و با هدفی غیرانتفاعی باشد». در ماده ۵ «قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی» مصوب سال ۱۳۵۲، «تکثیر و نسخه‌برداری از کتاب‌ها و نشریات و آثار صوتی موضوع مواد دو و سه این قانون برای استفاده در کارهای مربوط به آموزش یا تحقیقات علمی مجاز خواهد بود، مشروط بر اینکه جنبه انتفاعی نداشته و مجوز نسخه‌برداری از آنها قبلاً به تصویب وزارت فرهنگ و هنر رسیده باشد. تبصره: نسخه‌برداری از کتب و نشریات و آثار صوتی موضوع قرارداد دو و سه این قانون در صورتی که برای استفاده شخص و خصوصی باشد بلامانع است».

در سطح بین‌المللی نیز سازمان جهانی مالکیت فکری وظیفه دارد تا مسائل ناشی از تأثیر فناوری دیجیتال را حل و فصل کند. صاحبان حق مؤلف نگرانی خود را از تصاحب مالکیت فکری از سوی برخی از کشورهای که صداقت چندانی ندارند یا از آثار «حمایت مناسبی» نمی‌کنند، ابراز داشته‌اند. آنان از سرقت گسترده انتشاراتی هراس داشته و در نتیجه طرفدار تقویت قوانین حق مؤلف هستند (۲۲: ۱۱۴). با توجه به مفاد بند ۱ از ماده ۹ معاهده برن، ذخیره دائم یا موقت اثری که در حمایت حق مؤلف قرار دارد، در هر رسانه الکترونیکی (به هر روش یا شکلی) تولید مجدد (تکثیر) محسوب می‌شود. این مسئله انجام کارهایی از قبیل انتقال اثری از حافظه رایانه یا انتقال به آن را نیز شامل می‌شود. این امر نشان می‌دهد که کتابخانه نه تنها برای ذخیره آثار الکترونیکی، بلکه حتی برای ارسال مقالات از طریق دورنگار نیز باید اجازه داشته باشند. (۲۲: ۱۱۵).

کمیسیون اروپا برای شناسایی مشکلات حق مؤلف که از سوی فناوری‌های نوین بر کتابخانه‌ها تحمیل شده است، اولین گام را برداشته است. در نوامبر ۱۹۹۳ این کمیسیون نشستی را در لوکزامبورگ برگزار کرد. در این نشست برخی مسائل و مشکلات مهم مطرح و مشخص شد که با توجه به قانون حق مؤلف، کتابداران در وضعیت اطلاعاتی نامطلوب آشکاری قرار دارند.

اطلاعات، صرف‌نظر از شکل آن، باید برای همگان قابل دسترس باشد و نباید در اختیار عده‌ای قرار گیرد که توانایی مالی دارند.

حمایت از قانون حق مؤلف برانگیزاننده فعالیت ذهنی است، اما نباید مانع دسترسی به اطلاعات و اندیشه‌ها شود. بدون پیش‌داوری نسبت به منافع مشروع دارندگان حق مؤلف، این امر باعث افزایش شکاف هرچه بیشتر بین غنای اطلاعاتی و فقر اطلاعاتی خواهد شد (۲۲: ۱۱۶). حق مؤلف را نباید صرفاً به‌عنوان ابزاری برای کنترل و حفاظت شدید اطلاعات قلمداد کرد، بلکه باید ابزاری دانست که برای کمک به گسترش تحقیق و توسعه و پیشرفت علم و دانش تدارک دیده شده است (۲۷: ۳۱۸).

برخی ناشران، اعتقاد دارند که استفاده منصفانه در محیط دیجیتال قابل اعمال و گسترش نیست. در مقابل، عمدتاً کتابداران، از جمله سندی نورمن، معتقدند هیچ دلیل علمی وجود ندارد که امتیازها و استثناهای خاص در قوانین حق مؤلف موجب صدمه به حقوق مادی (مالی) و اقتصادی صاحبان حق شود. به عبارت دیگر، کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی با ایجاد امکان دسترسی به آثار، در اشاعه آن آثار و همچنین بالا بردن مقام و منزلت پدیدآورندگان آنها مشارکت می‌کنند (۲۳: ۱۲۴). کشورهایی که استثناهایی چون استفاده منصفانه یا رفتار منصفانه را در قوانین حق مؤلف خود پیش‌بینی نکرده‌اند، در سازگاری قوانین حق مؤلف با نیازها و شرایط خاصی که فناوری‌های نوین اطلاعاتی به وجود آورده‌اند، با مشکلات زیادی روبه‌رو خواهند شد. آنها فاقد روش نظارتی هستند. قوانین حق مؤلفی که هرگونه استفاده از نسخه‌های دیجیتال آثار مشمول حق مؤلف را تخلف شمرده و جزء حقوق

انحصاری صاحبان حق می‌دانند، ممکن است سخت‌گیرتر و خشک‌تر از آن باشند که بتوان آنها را اجرا کرد (۲۳: ۱۲۵).

در دهه گذشته دولت کلیتون به شدت به کنگره فشار آورد تا قانون حق مؤلف جدید و بسیار محدودکننده‌ای برای عصر اینترنت تصویب کند. یکی از این فشارها ارائه لایحه‌ای موسوم به «قانون اجرای قراردادهای حق مؤلف سازمان جهانی مالکیت فکری» بود. اداره ثبت اختراعات و علائم تجاری ایالات متحده آمریکا پیش‌نویس این قانون را تهیه کرده است. این لایحه به رسانه‌های بزرگ و شرکت‌های نرم‌افزاری اجازه می‌دهد که به نمایندگی از سوی اداره ثبت اختراعات و علائم تجاری ایالات متحده و به منظور حفظ اموال خود در برابر پنخس الکترونیکی بدون پرداخت حق مؤلف، بر علیه سارقانی که می‌خواهند مطالب را دوباره بفروشند، اقدام کنند. البته قانون اجرای قراردادهای حق مؤلف سازمان جهانی مالکیت فکری از این نیز فراتر می‌رود. این قانون قدرت بالقوه‌ای برای جلوگیری از دستیابی افراد به هر نوع اطلاعات رایگان را دارد، و بر طبق ماده «استفاده منصفانه قانون حق مؤلف فعلی»، می‌تواند از دستیابی روزنامه‌نگاران، دانشمندان، محققان، کتابداران، و شهروندان عادی به این‌گونه اطلاعات جلوگیری کند (۱۸: ۷). از جمله قوانین محدودکننده دیگر «قانون حق مؤلف عصر دیجیتال» است که در دسامبر ۱۹۹۸ تصویب شد و با امضای آن از

سوی کلیتون، رئیس جمهور سابق آمریکا، در ۲۸ اکتبر ۱۹۹۸، به صورت قانون درآمد. این قانون از ۵ بخش یا سند تشکیل شده است:

۱. قانون ۱۹۹۸، اجرای قراردادهای (حق مؤلف، گرامافون (صدانگار) و نمایش) سازمان جهانی مالکیت فکری^{۲۰}. این بخش بر اجرای قراردادهای سازمان جهانی مالکیت فکری تأکید دارد؛

۲. قانون محدودیت مسئولیت (تعهد) حق مؤلف پیوسته^{۲۱}؛

۳. قانون تضمین رقابت حفاظت رایانه‌ای^{۲۲}؛

۴. شرط‌های (مقررات) گوناگون^{۲۳}؛ و

۵. قانون حمایت از طراحی (طرح) بدنه کشتی^{۲۴}.

استفاده منصفانه شرایطی را تشریح می‌کند که بر اساس آن یک فرد می‌تواند بدون پرداخت هزینه آثار، نقل قول کند. این ماده (لایحه پیشنهادی) با مهم‌ترین بخش قانون حق مؤلف که به روزنامه‌نگاران و پژوهشگران اجازه نقل اطلاعات از کتاب‌ها، مجلات، فیلم‌ها، و در عمل هر نوع اطلاعات مشمول حق مؤلف را می‌دهد، فاصله زیادی دارد (۱۸: ۷).

در قوانین حق مؤلف برخی کشورها علاوه بر استفاده منصفانه، حقوق ویژه دیگری نیز برای کتابخانه‌ها در نظر گرفته شده است. در ایالات متحده آمریکا و بر اساس ماده ۱۰۸ قانون حق مؤلف، کتابخانه‌ها در موارد زیر می‌توانند از آثار نسخه‌برداری کنند:

20. WIPO Copyright and Performance and Phonograms Treaties Implementation Act of 1998

21. The Online Copyright Infringement Liability Limitation Act

22. The Computer Maintenance Competition Assurance Act

23. Miscellaneous provisions

24. The Vessel Hull Design Protection Act

صادق است (۲۳: ۱۴۱)

امنیت اطلاعاتی در محیط دیجیتال

با توجه به رشد فناوری اطلاعات و شبکه‌های اطلاعاتی، فنون و روش‌های خاصی نیز برای حفاظت از منابع موجود در این شبکه‌ها ایجاد شده است. برای حفاظت از اطلاعات در شبکه‌های دیجیتالی، روش‌های مختلفی چون «به‌هم‌ریزی»^{۲۶}، «برچسب‌گذاری»^{۲۷}، و «رمزنویسی»^{۲۸} در حال گسترش است. یکی از مهم‌ترین موارد استفاده از روش برچسب‌گذاری در حفاظت از اطلاعات و بهره‌گیری از مواد مشمول حق مؤلف، سیستم «شناسایی جهانی داده‌ها»^{۲۹} است. این سیستم روشی برای رمزگذاری همه اشکال داده‌های دیجیتال از طریق شناسه‌ای با یک ساختار واحد است که اگر رمز سیستم شناسایی جهانی داده‌ها پاک یا عوض شود، ساختار داده‌ها به هم ریخته و ارزش آنها از بین می‌رود (۱۴: ۸۸).

نظام‌های مدیریت حق مؤلف^{۳۰} اساساً پایگاه‌هایی اطلاعاتی هستند که اطلاعاتی درباره آثار و اشکال متفاوت و مجزای آن آثار و در اغلب موارد مؤلف و دیگر صاحبان حقوق را دربر دارند. این اطلاعات برای کمک به فرایند صدور مجوز برای استفاده از آثار از سوی دیگران مورد نیاز است. بنابراین، هسته اصلی این سیستم‌ها از دو بخش تشکیل شده است: شناسایی محتوا یا اطلاعات و حقوق دیگری. «ابزار صدور مجوز» با یک

۱. برای بایگانی و جایگزین کردن آثار دزدیده شده، خسارت دیده، یا خراب شده؛
۲. نسخه‌برداری برای استفاده‌کنندگان کتابخانه؛ و
۳. نسخه‌برداری برای استفاده‌کنندگان سایر کتابخانه‌ها (امانت بین کتابخانه‌ای) (۲۳: ۱۱۸).

ایجاد پیوند^{۲۵} به متن‌های مورد حمایت حق مؤلف، تا زمانی که یک قانون کاملاً واضح در این مورد وجود ندارد، مجاز است. چنین به نظر می‌رسد که ایجاد پیوند به منابع مورد حمایت حق مؤلف سایتی دیگر، استفاده منصفانه از منابع به شمار آید، اما ایجاد پیوند تا زمانی آزاد است که آن منابع، اجازه داده باشند. در ایالات متحده آمریکا اکثر آثاری که از سوی دولت ایجاد شده‌اند، محدودیت حق مؤلف ندارند. اغلب منابع موجود در سایت‌های دولتی ایالات متحده آمریکا، جز در موارد استثنا، بدون محدودیت می‌توانند نسخه‌برداری یا دوباره استفاده شوند. اگر یک مؤسسه یا اداره دولتی به‌عنوان پدیدآورنده معرفی شده باشد، استفاده از منابع موجود در آن وبسایت محدودیت حق مؤلف ندارد. قسمت‌های خاصی از یک مدرک یا وبسایت، به‌ویژه اجزای گرافیکی، ممکن است محدودیت‌هایی داشته باشند؛ اگر در این مورد اطمینان حاصل نشود باید با آن مؤسسه یا اداره هماهنگی به عمل آید. به‌طور کلی، شرایط حق مؤلف در مورد سازمان‌های دولتی پایین‌تر از سطح فدرال (مرکزی) نیز

25. Link

26. Hashing

27. Tagging

28. Encryption

29. Universal Data Identification

30. Electronic Copyright Management

سیستم واقعی مدیریت حق مؤلف الکترونیک، استفاده‌کننده اطلاعات و حقوق قابل دسترسی را کاوش کرده، به صورت پیوسته درخواست مجوز ارائه می‌کند و بدون دخالت انسان، پاسخ را از سیستم الکترونیکی دریافت می‌کند. البته بهتر آن است که سیستم علاوه بر صدور جواز حق استفاده از اطلاعات برای استفاده‌کننده، اطلاعات را نیز برای او فراهم آورد.

هدف اصلی در استفاده از سیستم‌های مدیریت حق مؤلف الکترونیک، تسویه حقوقی برای اطلاعات منتقل شده در شبکه‌های دیجیتال است. استفاده‌کننده ممکن است هم اطلاعات و هم حقوق مربوط به دسترسی به اطلاعات را به دست آورد و یا ممکن است اطلاعات را از قبل داشته و به حقوقی اضافی در رابطه با آن نیاز داشته باشد. این سیستم‌ها بهترین و شاید تنها راه تسویه حقوقی در شبکه‌های دیجیتال و یا نظارت بر استفاده از اطلاعات ارسال شده از طریق این شبکه‌ها هستند. اما یکی از بزرگ‌ترین موانع بر سر راه سیستم‌های مدیریت حق مؤلف الکترونیک، گردآوری حق التالیف‌ها و پول نقد است. اگرچه از نظر فنی می‌توان بر نسخه‌برداری نظارت داشت، اما جمع‌آوری واقعی پول نقد امری بسیار دشوار است (۱۴: ۸۸).

شناسایی آنچه که در شبکه‌های دیجیتال منتقل می‌شوند، بخش ضروری سیستم مدیریت حق مؤلف الکترونیکی بلادرنگ است. امروزه، شناسه‌های استاندارد متعددی

در حال بررسی یا در حال استفاده هستند که بسیاری از آنها از سوی سازمان بین‌المللی استاندارد ایجاد شده‌اند و برای شناسایی منابع کاربرد دارند. برخی از این استانداردها عبارتند از: کد استاندارد بین‌المللی اثر^{۳۱}، شماره استاندارد بین‌المللی موسیقی^{۳۲}، شماره استاندارد بین‌المللی مواد سمعی و بصری، شماره استاندارد بین‌المللی کتاب (شابک/ آی.اس.بی.ان.)^{۳۳}، شماره استاندارد بین‌المللی پایندها (شاپا/ آی.اس.ان.)^{۳۴} و شناسه اشیای دیجیتال^{۳۵} (۲۳: ۸۹).

از سوی دیگر، پروژه‌های متعددی برای حفاظت از منابع مشمول حق مؤلف، در شبکه‌های دیجیتال اجرا شده و یا در حال اجراست. یکی از این پروژه‌ها «حق مؤلف مدارک منتقل شده به صورت الکترونیکی»^{۳۶} است. فلسفه اصلی این پروژه آن است که «چون ما با اطلاعاتی روبه‌رو هستیم که به صورت دیجیتال ذخیره‌سازی، و مهم‌تر از آن پردازش می‌شوند، بنابراین در محیط دیجیتال می‌توان فرایندهایی را که از اجزای اجتناب‌ناپذیر فناوری دیجیتال هستند، کنترل کرد و در نتیجه، بر نسخه‌برداری از مواد مشمول حق مؤلف نظارت داشت». این پروژه که کمیسیون اروپا آن را انجام داده است، روشی است که در آن منابع مشمول حق مؤلف رمزنویسی و مطالب آن گزیده می‌شوند. در نهایت از همان مطالب برای کشف رمز استفاده می‌شود (۷: ۳۴۷).

از دیگر پروژه‌ها «پروژه مالکیت حق مؤلف

31. International Standard Work Code (ISWC)

32. International Standard Music Number (ISMN)

33. ISBN

34. ISSN

35. Digital Object Identifier (DOI)

36. Copyright In Transmitted Electronic Document (CITED)

در آموزش با کمک رایانه»^{۳۷} است که کتابخانه بریتانیا با استفاده از مدل CITED آن را انجام می‌دهد. این پروژه از طریق ردگیری استفاده از مواد و تعیین اجرت برای صاحبان حقوق با مسئله متعادل کردن دسترسی به اطلاعات سر و کار دارد و برای خواندن اطلاعات استفاده از رمز خاصی را توصیه می‌کند (۲۵: ۲۸۷). در این روش منابع مشمول حق مؤلف رمزنویسی می‌شوند و در زمانی که استفاده‌کننده بخواهد از منابع استفاده کند، با دادن کلیدی مجازی یا حقیقی برای رمزگشایی منابع، مجوز استفاده از مواد صادر می‌شود. این منابع را می‌توان مشاهده و در شرایطی خاص - بسته به نوع مجوز - از آنها نسخه‌برداری کرد. اما ذخیره اطلاعات کشف رمز شده بر روی دیسکت و یا انتقال آن به هیچ وجه میسر نیست و مواد را تنها در شکل رمزنویسی می‌توان ذخیره کرد که مشاهده آن به محیطی شبیه «مالکیت حق مؤلف در آموزش‌های رایانه‌ای» نیاز خواهد داشت (۴: ۴۳).

منابع

۱. آیتی، حمید. حقوق آفرینش‌های فکری، با تأکید بر حقوق آفرینش‌های ادبی و هنری. تهران: حقوقدان، ۱۳۷۵.
۲. بلوم کویست، یورگن. «برنامه کارکنونی واپو در حوزه کپی‌رایت و حقوق جانبی». در سمینار بررسی حقوق نشر کتاب در ایران: چالش‌ها، رهیافت‌ها، مجموعه مقالات و سخنرانی‌های ارائه شده. تهران: خانه کتاب، ۱۳۸۱، ص ۲۱۱-۲۲۷.
۳. همو. «حمایت بین‌المللی از کپی‌رایت و

حقوق جانبی». در سمینار بررسی حقوق نشر کتاب در ایران: چالش‌ها، رهیافت‌ها، مجموعه مقالات و سخنرانی‌های ارائه شده. تهران: خانه کتاب، ۱۳۸۱، ص ۸۷-۱۲۷.

۴. بنت، پی. اس. جی؛ گانی، ان؛ سندخر، جی. «دستیابی به اطلاعات در شبکه‌های باز، محاسن، پرداخت و حق تکثیر». ترجمه فاطمه فهیم‌نیا. در گزیده مقالات نوزدهمین کنفرانس بین‌المللی اطلاع‌رسانی پیوسته. تهران: مرکز اطلاع‌رسانی و خدمات علمی جهاد سازندگی، ۱۳۷۷.

۵. خمینی، روح‌الله رهبر انقلاب اسلامی ایران.

تحریر الوسیله. ج ۲. قم: دارالعلم، ۱۳۷۵.

۶. رضایی شریف آبادی، سعید. «مالکیت معنوی در عصر الکترونیک». فصلنامه کتاب، دوره هشتم، ۳ (پاییز ۱۳۷۶): ۱۸-۲۵.

۷. زایلینسکی. کریستوفر. «عصر الکترونیک و فقرای اطلاعاتی: فرصت‌ها و مخاطرات». ترجمه عباس گیلوری. در گزیده مقالات نوزدهمین کنفرانس بین‌المللی اطلاع‌رسانی پیوسته. تهران: مرکز اطلاع‌رسانی و خدمات علمی جهاد سازندگی، ۱۳۷۷.

۸. سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران. «ثبت آثار». به نقل از:

http://www.nlai.ir/nli/works_reg/work_reg.asp

۹. سلطانی، پوری؛ راستین، فروردین. اصطلاحنامه کتابداری: فارسی به انگلیسی و انگلیسی به فارسی. تهران: کتابخانه ملی ایران، ۱۳۷۹.

۱۰. شفیعی شکیب، مرتضی. حمایت از حق مؤلف: قوانین و مقررات ملی و بین‌المللی. تهران: خانه کتاب، ۱۳۸۱.

۱۱. همو. «گزارش دبیر همایش درباره وضعیت حمایت از حق مؤلف و حقوق جانبی آن در جمهوری

الکتريکی: مسائل و راه‌حلهای». ترجمه امير غائبی، در *گزیده مقالات ایفلا (چین: ۵۲-۱۳ آگوست ۱۹۹۶)*. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۶، ص ۲۴۲-۲۵۰.

۲۱. لایقی، غلامرضا. *کیپی رایت در کشورهای پیشرفته اسلامی*. تهران: خانه کتاب، ۱۳۷۶، ص ۲۴۲-۲۵۰.

۲۲. نورمن، سندی. «حق مؤلف و استفاده منصفانه در عصر اطلاعات الکترونیکی». ترجمه علیرضا بهمن آبادی. *فصلنامه کتاب*، دوره نهم، ۳ و ۴ (پائیز و زمستان ۱۳۷۷): ۱۱۲-۱۱۹.

۲۳. نوروزی، علیرضا. *حقوق مالکیت فکری: حق مؤلف و مالکیت صنعتی*. تهران: چاپار، ۱۳۸۱.

24. Cornish, Graham P. "Copyright and document delivery in the electronic environment". *Inter-Lending and Document Supply*, Vol.26, No.3(1998): 123-129.

25. Ibid. "Electronic copyright management system: dreams, nightmare or reality". *IFLA Journal*, No.32 (1997):284-287.

26. Samuelson, Pamela. "Copyright, digital data, and fair use in digital network environments". 2000. [on-line]. Available: <http://www.lextum.umontreal.ca/en/equip/technologic/coufer.html>

27. Scott, Marianne. "Library-publishers relation in the next millennium: the library perspective". *IFLA Journal*, No.22(1996): 316-319.

28. Smith, Grannam J. H. *Internet law and regulation*. London: Sweet & Maxwell, 2002.

تاریخ دریافت: ۱۳۸۵/۴/۳۱

اسلامی ایران». در *سمینار بررسی حقوق نشر کتاب در ایران: چالش‌ها، رهیافت‌ها مجموعه مقالات و سخنرانی‌های ارائه شده*. تهران: خانه کتاب، ۱۳۸۱، ص ۲۳-۳۱.

۱۲. شورای عالی انفورماتیک کشور. «ثبت نرم‌افزار». ۱۳۸۰. به نقل از: http://www.nlai.ir/nli/works_reg/works_reg.asp

۱۳. صفایی، حسین. «بررسی حقوق مؤلف و نارسایی‌های آن در ایران»، در *سمینار بررسی حقوق نشر کتاب در ایران: چالش‌ها و رهیافت‌ها مجموعه مقالات و سخنرانی‌های ارائه شده*. تهران: خانه کتاب، ۱۳۸۱.

۱۴. صفری، مهدی. «حق مؤلف در عصر دیجیتال: با تأکید بر عناصر زنجیره اطلاعات». در *گزیده مقالات همایش سراسری بسوی کتابخانه‌های دیجیتالی، تغییر یا تحول کتابخانه‌های سنتی*. تهران: دبیزش، ۱۳۸۱، ص ۸۱-۹۸.

۱۵. صمیعی، میترا. «کتابخانه‌های دیجیتالی: ویژگی‌ها، خدمات آن با توجه به نیازهای اطلاعاتی هزار سوم». در *گزیده مقالات همایش سراسری بسوی کتابخانه‌های دیجیتالی، تغییر یا تحول کتابخانه‌های سنتی*. تهران: دبیزش، ۱۳۸۱، ص ۹۹-۱۰۹.

۱۶. فتاحی، مریم. «مفهوم کتابخانه دیجیتالی». در *گزیده مقالات همایش سراسری بسوی کتابخانه‌های دیجیتالی، تغییر یا تحول کتابخانه‌های سنتی*. تهران: دبیزش، ۱۳۸۱، ص ۵۹-۶۷.

۱۷. «قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزار». *همشهری: ویژه انفورماتیک*. ۲۷ تیر ۱۳۸۰. ۸۱ کارسو، دنیس. «قانون و اینترنت». *اطلاع*، ۳۱ (۱۳۷۷): ۶-۱۰.

۱۹. کنین، استلا. *فرهنگ فشرده کتابداری و اطلاع‌رسانی*. ترجمه فاطمه اسدی کرگانی. تهران: کتابدار، ۱۳۷۹.

۲۰. کورنیش، گراهام پ. «حق مؤلف منابع